

Van financiële crisis naar bankierseed

Heeft de bankierseed toegevoegde waarde bij het herstel van vertrouwen in de financiële sector?

“Ik zweer/beloof dat ik mijn functie integer en zorgvuldig zal uitoefenen. Ik zweer/beloof dat ik een zorgvuldige afweging zal maken tussen alle belangen die bij de onderneming betrokken zijn, te weten die van de klanten, de aandeelhouders, de werknemers en de samenleving waarin de onderneming opereert. Ik zweer/beloof dat ik in die afweging het belang van de klant centraal zal stellen en de klant zo goed mogelijk zal inlichten. Ik zweer/beloof dat ik mij zal gedragen naar de wetten, de reglementen en de gedragscodes die op mij van toepassing zijn. Ik zweer/beloof dat ik geheim zal houden wat mij is toevertrouwd. Ik zweer/beloof dat ik geen misbruik zal maken van mijn kennis. Ik zweer/beloof dat ik mij open en toetsbaar zal opstellen en ik ken mijn verantwoordelijkheid voor de samenleving. Ik zweer/beloof dat ik mij zal inspannen om het vertrouwen in de financiële sector te behouden en bevorderen. Zo waarlijk helpe mij God Almachtig!/Dat verklaar en beloof ik!”

Naam	Maurice Galle
Studentennummer	269103
Opleiding	Master Bedrijfskunde MScBA/Drs. 2011-2013 Afstudeerscriptie
Coach	Prof. dr. Rob van Tulder
Meelezer	Dr. Raymond van Wijk
Datum	Oktober 2013

Voorwoord

Voor u ligt het resultaat van mijn afstudeeronderzoek in het kader van mijn Master Bedrijfskunde aan de RSM Erasmus Universiteit Rotterdam. In deze master scriptie heb ik als afronding van mijn studie met veel plezier onderzoek gedaan naar de bankierseed. Een onderwerp dat volop in de actualiteit staat en door de snelle ontwikkelingen ook nog onderwerp van discussie is. Ook vanuit mijn eigen functie en beroepsgroep merk ik dat het een onderwerp is dat in de praktijk ook nog de nodige aandacht behoeft.

Ik wil graag mijn scriptiebegeleiders, bedanken voor hun begeleiding, adviezen en inzichten. Dankzij deze begeleiding ben ik in staat geweest mijn scriptie binnen afzienbare tijd te voltooien.

Tenslotte, bedank ik graag mijn steun en toeverlaat, Karlijn, voor alle tijd en ruimte die ik heb gekregen om deze scriptie te voltooien, zeker ook na de geboorte van Siem.

Samenvatting

Nederland kent sinds 1 januari 2013 een wettelijke bankierseed. De financiële crisis, veroorzaakt door de bankencrisis, was de aanleiding voor de invoering van deze eed. Het beoogde doel van de eed is herstel van vertrouwen in de financiële sector.

De eed is - in vergelijking met andere eden - aan te merken als een ambitieuze beroepseed met zowel een negative duty approach als een publiek en proactief maatschappelijk karakter. Het is een verplichte eed in die zin dat bankiers die zijn aan te merken als beleidsbepaler of toezichthouder (commissaris) zonder het afleggen daarvan geen toegang hebben tot de beroepsgroep.

Het bestanddeel in de eed “centraal stellen van de klant” is gelet op het karakter van de bank als onderneming - staatsbanken uitgezonderd - te ambitieus. Van belang hier is de conclusie dat private banken een belangrijke maatschappelijke functie kunnen hebben, maar geen maatschappelijke ondernemingen zijn in die zin dat het algemeen maatschappelijke belang altijd voorop staat. Bedoeld bestanddeel veronderstelt een fiduciary relationship tussen bank en cliënt terwijl deze niet aanwezig behoeft te zijn. Dit is een belangrijk verschil met de artsen- en advocateneed. De politiek heeft te gemakkelijk de artseneed als voorbeeld genomen.

Een te ambitieuze eed heeft het risico van mislukking. Andere nadelen heeft de bankierseed niet. De invoering van de eed is toe te juichen - los van de in dit onderzoek gegeven kritiek op de inhoud ervan - en heeft verschillende positieve effecten, en kan daardoor bijdragen aan het doel; herstel van vertrouwen. Dit zal alleen lukken indien de eed wordt onderhouden en onderdeel uitmaakt van een weloverwogen integriteitsbeleid, van zowel de sector, als de afzonderlijke banken.

Belangrijk bij zo'n integriteitsbeleid kan zijn het door de Commissie Structuur Nederlandse Banken gesuggereerde maatschappelijk bankstatuut, op te stellen in overeenstemming met het eigen verkozen karakter van een bank. Dit statuut kan functioneren als *bankeneed*, dat wil zeggen eenzelfde of beter effect hebben, waardoor de persoonlijke *bankierseed* een minder ambitieus en realistischer karakter zou kunnen krijgen.

Het van toepassing doen zijn van de eed voor alle medewerkers, dus ook voor hen die niet het beleid en het productenportfolio bepalen, zoals de Minister van Financiën thans voorstelt, is gelet op het publieke en proactieve maatschappelijke karakter niet zinvol, dus niet aan te raden, althans bij handhaving van de huidige tekst.

De voorgestelde wettelijke zorgplicht omvat een geheel andere norm en heeft ook een andere adressant dan de eed. Daardoor kunnen zij naast elkaar bestaan. Ook tegen die zorgplicht, gelet op de bewoording, is in te brengen dat onvoldoende rekening wordt gehouden met het ondernemingskarakter van de bank. De Raad van State heeft ook hier, zoals bij de voorgestelde invoering van de eed voor alle medewerkers, terecht een negatief advies gegeven.

Inhoudsopgave

Voorwoord	3
Samenvatting	4
Inhoudsopgave	5
1 Introductie	7
1.1 Inleiding	7
1.2 Probleemstelling, doelstelling, conceptueel model, en scope	9
2 De voorgeschiedenis van de invoering van de wettelijke bankierseed - een verkenning	11
2.1 De crisis als aanleiding	11
2.2 Gedragscode en vertrouwen	13
2.3 Reactie van de overheid op de crisis	14
2.4 Deelconclusie	16
3 Het fenomeen eed en de eed in andere sectoren, een vergelijking	18
3.1 Het fenomeen eed	18
3.2 Artseneed, advocateneed, en ambtseed	19
3.3 Een vergelijk van eden – Schematisch overzicht	21
4 Onderzoeksmethode	23
5 De Nederlandse wettelijke bankierseed, de commentaren	25
5.1 Juridische status van de bankierseed	25
5.2 Commentaar van Van Mierlo	25
5.3 Wetenschappelijke commentaren	27
5.4 Reacties in de media	29
6 De bank als maatschappelijke onderneming en het centraal stellen van de klant in de eed	31
6.1 De bank als onderneming	31
6.2 Anglo-Amerikaanse versus Rijnlandse benadering	32
6.3 De klant centraal in de eed	33
6.4 Kritische commentaren in de literatuur	34
6.5 Commissie Structuur Nederlandse Banken – NVB – AFM	35
7 De resterende discussie over uitbreiding van de bankierseed, tuchtrecht, en wettelijke financiële zorglicht	38
7.1 Uitbreiding van de eed	38
7.2 Commentaren op ontwikkelingen	39
7.3 Tuchtrechtspraak	39
7.4 Wetsontwerp algemene zorgplicht en de eed	40
8 Organizational ethics. Hoe om te gaan met de bankierseed?	44
8.1 De eed en integriteitsbeleid	44
8.2 Normatieve en participatieve ethiek	44

8.3 Ondernemingsmoraliteit	45
9 Conclusie en synopsis van belangrijkste overwegingen	47
9.1 Beantwoording probleemstelling en subvragen	47
9.2 Synopsis van belangrijkste overwegingen	48
10 Literatuur	52

1 Introductie

1.1 Inleiding

Bankieren is een soort van ondernemen met grote maatschappelijke betekenis. Een bankier is makelaar in geld. Bankieren is voor een groot deel financiële intermediatie. Als de markt van financiële intermediatie faalt kan dat het gevolg zijn van systeemfouten - wellicht te weinig regulering - of het gevolg van onacceptabel gedrag van hen die in de sector werkzaam zijn. De gevolgen van zo'n marktfalen kunnen hier, bij financiële dienstverlening, zeer nadelig zijn voor welvaart en welzijn (De Jong, 2010). Banken hebben immers een kernfunctie in een op geld gebaseerde markteconomie (Boonstra, 2012).

Het imago van banken en bankiers bevindt zich op een dieptepunt. Dit is het gevolg van de financiële crisis welke voortvloeide uit de bankencrisis. Het resultaat is maatschappelijke onrust, verlies van werkgelegenheid, verlies van vermogen en pensioenaanspraken, en vooral verlies aan vertrouwen. Gebrek aan moraliteit bij banken en bij consumenten, alsmede een gebrek aan regelgeving door de sector zelf en door de overheid speelden in het ontstaan van de crisis een grote rol (Van Tulder, 2011). Vooral de bankiers kregen en krijgen de schuld door hun onverantwoorde gedrag; *“The trade-off between “risk” (creating uncertainty) and “responsibility” (managing uncertainty) became settled in favor of the risk takers”* (Van Tulder, 2011). De discussie over een goed antwoord hierop is nog in volle gang, in de politiek, maar ook in de wetenschap. In die discussie neemt de bankierseed daarbij een belangrijke plaats in.

De bankierseed maakt onderdeel uit van het regeerakkoord. In dit akkoord - Bruggen slaan, regeerakkoord VVD-PvdA - wordt een hele pagina besteed aan de financiële crisis. Overwogen wordt dat bankiers grote schade kunnen aanbrengen aan de economie; *“Die ervaring hebben we en dat willen we niet nog eens meemaken. Daarom zetten we de fundamentele hervorming van de bankensector door, zodat banken weer een positieve bijdrage kunnen leveren aan het herstel van de reële economie”*. Na deze duidelijke woorden volgt een opsomming van maatregelen, waaronder de wettelijke verplichte bankierseed; *“Er komt een verplichte bankierseed met strenge sancties bij overtreding”*. Die eed is inmiddels ingevoerd, maar zonder (expliciete) sancties. Eigenlijk is de gevolgde aanpak opmerkelijk. Voor vele politieke partijen geldt het beginsel van de subsidiariteit; maatschappelijke organisaties en ook branches moeten met zelfregulering - codes - voorzien in actuele waarden en normen. Het wantrouwen hier was kennelijk dermate groot dat toch wetgeving noodzakelijk werd geacht.

De regering ging voortvarend aan de slag en de wettelijke bankierseed bestaat nu in Nederland. Over die eed - zoals over het nut, de reikwijdte, en nadere daarmee samenhangende regelgeving - wordt, zoals hierna nog zal blijken, zeer verschillend gedacht, zowel in de bancaire sector zelf, als in de wetenschap, de politiek, en de media.

Onderstaand voorbeeld en daarna geschetste mogelijke gedachtegang illustreren goed de complexiteit en belang van het onderwerp, ook in de praktijk.

Concreet Voorbeeld

Een cliënt wenst gelet op zijn inkomen, hypothecaire schuld, en carrière-vooruitzichten een betrekkelijk risicovol profiel voor zijn aandelenportefeuille. De bankier heeft twijfels, en spreekt die ook uit. De cliënt zwaait met een offerte van een andere bank. De bankier geeft toe, en legt zijn advies schriftelijk vast, stopt een kopie in het dossier en geeft de klant een afschrift. Is hier voldaan aan de eed?

Stond het belang van de cliënt wel centraal, mede in aanmerking nemende dat de transactie telt voor de totale omzet van de bankier waarop zijn variabele beloning is gebaseerd? Qua compliance is voldaan aan de voorschriften, waarbij vastlegging heel belangrijk is.

Het gaat hier natuurlijk om de afweging zelf. Was de beslissing te risicovol of niet? Daarover kan men, ook bij een foute afloop, dat wil zeggen faillissement van de cliënt, van mening verschillen. Waarschijnlijk heeft deze bankier de eed niet geschonden omdat hij hem niet heeft afgelegd. De eed geldt niet voor medewerkers-beleggingsadviseurs, maar voor beleidsbepalende bankiers en hun commissarissen. Hebben die in dit geval hun eed geschonden? Zij hebben hetgeen gebeurde wel mogelijk gemaakt. Deze bank kent kennelijk in het productenportfolio, resp. de geautomatiseerde systemen, niet zulke ratio's dat het product voor deze cliënt onmogelijk was. Een oplossing is natuurlijk, voor zeer prudente bankiers, en zeker voor bankiers die beducht zijn voor juridische procedures, het product niet meer te verkopen. Bij het procederen over deze kwestie zal de vraag voorbij komen wat hier de eigen verantwoordelijkheid is van de klant. Had die het risico – uiteraard in relatie tot het mogelijke mooie rendement – moeten begrijpen. Heeft hij het begrepen? Of, brengt de fiduciary relationship met zich dat hij het niet had hoeven begrijpen; dat de risicoafweging in aanmerking nemende de financiële situatie van de cliënt, de uitsluitende taak is van de bankier? Het vermijden van deze discussie is in deze tijd niet meer mogelijk door uitsluiting door de bank van aansprakelijkheid in de klein lettertjes, zeker niet indien de eed is afgelegd. Zie hier het verstrekkende gevolg voor de bank van het afleggen van de eed door haar medewerkers.

De eed noodzaakt tot sanering van het productenpakket, waarvan bij sommige banken, aldus hun eigen uitlatingen, ook sprake is geweest. Zo'n sanering is vanzelfsprekend zeker nodig bij de zgn. onbegrijpelijke producten en producten waarop de cliënt alleen maar kan verliezen. Aldus kan de eed zorgen voor een reinigende werking, hetgeen alleen het geval zal zijn indien die eed ook daadwerkelijk functioneert, dat wil zeggen bijdraagt aan een cultuur met een moraliteit zoals die nu, gelet op de ervaringen met de crisis, wenselijk wordt geacht.

1.2 Probleemstelling, doelstelling, conceptueel model, en scope

Probleemstelling

Kortom, voldoende actuele maatschappelijke relevantie voor dit onderzoek naar het antwoord op de vraag;

“Heeft de bankierseed toegevoegde waarde bij het herstel van vertrouwen in de financiële sector?”

Subvragen welke voor een antwoord op de probleemstelling noodzakelijkerwijze voorbij moeten komen, tegen de achtergrond van hedendaagse ethiek, zijn;

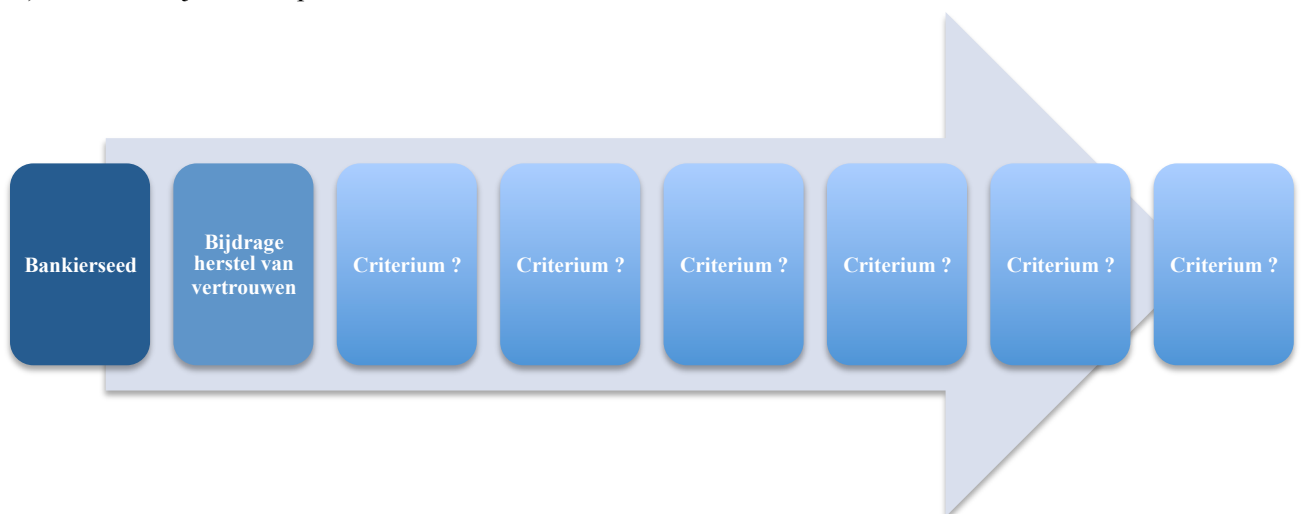
1. Is de bank een maatschappelijke onderneming?
2. Moet de verplichting tot het afleggen van de eed - nu alleen voor beleidsbepalers - worden uitgebreid tot alle medewerkers?

Doelstelling

De doelstelling van deze studie en van de beantwoording van de probleemstelling en de subvragen is; (a) een inzicht te geven in de samenhang tussen de financiële crisis en de ethische heroriëntatie in de sector, (b) de (mogelijke) toegevoegde waarde van de eed bij het herstel van vertrouwen en de voorwaarden die daaraan zijn verbonden te onderzoeken, (c) daardoor de sector te adviseren over de praktische toepassing, (d) een bijdrage te leveren aan de actuele resterende discussie, zoals met betrekking tot de voorgestelde uitbreiding van de eed en de wettelijke zorgplicht.

Conceptueel model

Ter beantwoording van de probleemstelling dient te worden gezien welke criteria meer in het bijzonder van belang zijn voor het kunnen genereren van de bedoelde toegevoegde waarde (zie figuur 1.). Voor de wijze waarop dit wordt onderzocht, zie het hoofdstuk 4 over de onderzoeksmethode.

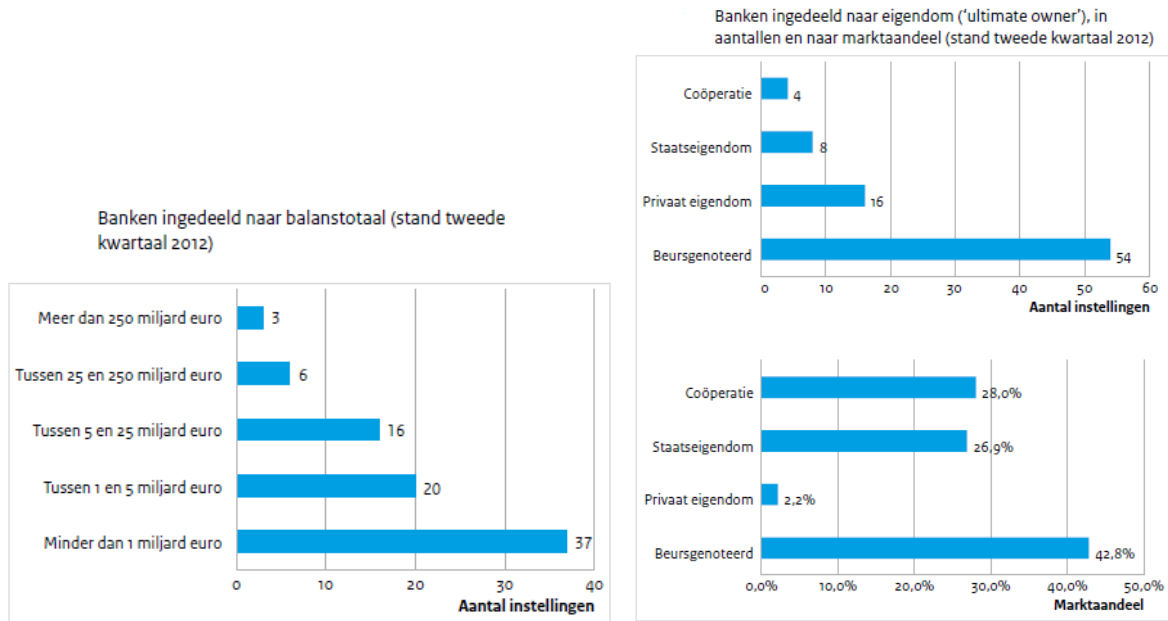
Figuur 1. Conceptueel model

Scope

De scope van deze studie is de Nederlandse bankensector. Nederland heeft 82 banken of bankgroepen met een bankvergunning. Van de 82 banken hebben er 57 een balanstotaal van € 5 miljard of minder

en 3 banken hebben een balanstotaal van meer dan € 250 miljard. Het bankenlandschap is divers wanneer men kijkt naar de eigendomsstructuur. Er zijn 8 banken in de handen van de overheid en 4 coöperatieve banken. (zie figuur 2 voor een overzicht van de Nederlandse bankensector).

Figuur 2. Nederlandse bankensector

(Rapport Commissie Structuur Nederlandse Banken 2013, pag. 29)

2 De voorgeschiedenis van de invoering van de wettelijke bankierseed – een verkenning

2.1 De crisis als aanleiding

In dit inleidende en verkennende hoofdstuk komt de voorgeschiedenis van de Nederlandse wettelijke bankierseed aan de orde. Centraal hierbij staat de aanleiding voor de introductie van de eed. Die aanleiding was, zo zal blijken, de financiële crisis welke op haar beurt weer werd veroorzaakt door de bankencrisis. Een analyse van die aanleiding en de context waarin dit zich afspeelde is belangrijk met het oog op de probleemstelling; de beoordeling van de eed, en dan wel in het bijzonder van de toegevoegde waarde van de eed bij het herstel van vertrouwen. Dat herstel van vertrouwen in de financiële sector is immers – dit zal verderop uiteraard nog worden uitgewerkt – het doel van de eed. Dat doel blijkt ook uit de tekst van de eed zelf. De laatste zin luidt; *“dat ik mij zal inspannen om het vertrouwen in de financiële sector te behouden en bevorderen”*. In de verkozen opzet komt de wettelijke bankierseed zelf, en het vele commentaar daarop in literatuur en in de media, pas aan de orde vanaf Hoofdstuk 5. Dit Hoofdstuk 2 over de aanleiding van de bankierseed en Hoofdstuk 3 over het fenomeen eed in meer algemene zin, met daarin opgenomen een vergelijking met andere beroepseden, zijn vooral verkennend. Pas na Hoofdstuk 4, over de te volgen onderzoekmethoden, wordt de bankierseed zelf nader geanalyseerd, uiteraard in het kader van de geformuleerde probleemstelling.

De ervaringen met bankiers tijdens de hierna nog te beschrijven financiële crisis waren voor de Nederlandse wetgever reden tot invoering van de wettelijke eed met ingang van 1 januari 2013. Toch bestond er in Nederland al tijdens de crisis, vanaf 2009, een “bankierseed”. Die eed, bekend onder de benaming “moreel ethische verklaring”, was echter niet geregeld in de wet, maar in een gedragscode van de bankiers zelf. Voor de wetgever bleek dit later onvoldoende. Het imago van de financiële sector was zodanig dat er sprake was van werkelijk wantrouwen, bij het publiek, en bij de politici. Herstel van vertrouwen werd alleen mogelijk geacht met hulp van een wettelijke instrument. Vanzelfsprekend was er veel meer nodig dan alleen de eed om weer een nieuwe crisis te voorkomen. De situatie nu – 2013 – is (1) dat de overheid door financiële steun en participatie een zeer belangrijke rol speelt bij de stabilisering van de bancaire sector, (2) het toezicht op professionaliteit van bankiers en hun commissarissen, en ook op een meer gezonde kapitalisatie van banken, zeer is verscherpt, en (3) een andere attitude en vooral meer aandacht voor ethiek bij de bankiers beslist noodzakelijk wordt geacht. In het kader van dit laatste moet de eed worden geplaatst. De crisis had ook immoreel gedrag van bankiers als oorzaak. Daarom was voor de wetgever de wettelijke eed noodzakelijk.

De financiële crisis begon in 2007 in de VS met het faillissement van het hedgefund Bearns Stearns. Bij IJslands banken ontstonden er daarna, in 2008, grote problemen. In het jaar 2000 waren de IJslands banken volledig gedereguleerd, wat wordt aangemerkt als een belangrijke oorzaak van de IJslandse bankencrisis in 2008 en navolgende jaren. De ontwikkelingen in IJsland kregen weer gevolgen in andere landen, waaronder de VS. Ook de VS kende toen, en ook nu nog, nauwelijks wettelijke regulering van de financiële markten. De crisis werd door de sector zelf toen al wel bespeurd, maar onvoldoende, en soms ook ontkend. Belangrijk was in 2008 de bijeenkomst in Washington van de Group of Twenty – de zogenaamde G 20. De bijeenkomst werd bezocht door de ministers van financiën en de directieleden van de centrale banken. Het doel was een crisis te voorkomen door bevordering van transparency, accountability, integrity, en reinforcing international cooperation (www.g20.org). De bedoelingen waren goed, de sombere vooruitzichten waren terecht, maar het was kennelijk al te laat.

In de VS verkochten op bonussen beluste medewerkers van banken hypothecaire leningen die door de schuldenaren/huiseigenaren nooit zouden kunnen worden terugbetaald. Deze subprime mortgages werden gecombineerd in mortgage backed securities die vervolgens tegen een veel hogere prijs dan de werkelijke waarden werden verkocht, zoals aan pensioenfondsen. Vervolgens, omdat het besef doordrong hoe ernstig de situatie was, stortte de markt voor zgn. collateralized debt obligations in elkaar. Grote afboekingen bij banken vonden plaats, ook bij banken die kort tevoren hoog waren gewaardeerd door de rating agencys. Merrill Lynch moest worden opgekocht door de Bank of America. De Amerikaanse overheid kocht de banken Fannie Mae en Freddie Mac. De Lehmanbank ging failliet. (De ontwikkelingen in de VS worden pijnlijk weergegeven in de film Inside Job. De ware aard van de gemiddelde bankier in die tijd wordt daarin blootgelegd. Zo ook wordt geanalyseerd dat de Amerikaanse bankenlobby tijdens de crisis de komst van regelgeving heeft gefrustreerd. De film wordt bevestigd door menig wetenschapper, en verguisd door de bancaire sector.)

De onrust in die tijd sloeg over naar Europa. Ook hier rees de vraag *“hoeveel lucht er zat in de balansen”*, en of de banken de consumenten wel hun spaargeld zouden kunnen terugbetalen, en of de voortzetting van het maatschappelijke zo belangrijke betalingsverkeer zou kunnen worden gegarandeerd. Zo ontstond de discussie over de vraag of sommige banken niet waren *“too big to fail”*. De bankencrisis was een feit, met groot wantrouwen, een global financial crisis met dalende beurskoersen en grote verliezen bij o.a. pensioenfondsen als gevolg. Toen volgde een recessie met stijging van de werkeloosheid en stagnerende woningmarkt. De bankiers kregen vanaf het begin de schuld van dit alles. De financiële en daarop volgende economische crises waren immers veroorzaakt door de bankencrisis. In de literatuur, zoals nog aan de orde zal komen, wordt echter ook gewezen op systeemfouten, en op falend en soms volledig afwezig toezicht door de overheid, terwijl het toch gaat om grote maatschappelijke belangen en de overheid dus eigenlijk een rol zou moeten hebben. Immoreel gedrag van bankiers was zeker een oorzaak, maar misschien ook immoreel gedrag van de consument.

Er is ook een bedenkelijke rol gespeeld door verzekeraars. Deze constatering is van belang omdat, zoals nog zal blijken, de wettelijke regeling rondom de bankierseed ook van toepassing is op verzekeraars. Het is overigens opmerkelijk dat meer recent de discussie en de verontwaardiging zich vooral richt op bankiers en niet op verzekeraars. Er is wel een samenhang want veel bankiers verkochten als intermediair de bedenkelijke producten van de verzekeraars. In Nederland spitste de verontwaardiging rondom de verzekeringsindustrie zich toe op twee zaken, te weten de woekerpolis en de te hoge premies als gevolg van een te hoge kostendoorberekening van soms wel 40%. Ombudsman financiële dienstverlening Wabeke verklaarde in 2008 dat in zijn algemeenheid een percentage van 3,5 % kostendoorberekening voldoende moet worden geacht. Door 2.5 miljoen klanten werden tussen 2000 en 2008 7.2 miljoen beleggingsverzekeringen afgesloten. Daarbij kon het bijvoorbeeld gaan om koopsompolissen, pensioenverzekeringen en studieverzekeringen. Voor verzekeraars waren het gouden tijden. Door de recessie met vervolgens teruglopende beurzen stortte de vermogensopbouw van heel veel klanten in. De totale schade wordt geschat op 20 tot 30 miljard euro (NRC, 5 mei 2013). Verzekeraars werd door de Consumentenbond, de politiek, en de AFM een onjuiste en vaak zelfs ook misleidende voorstelling van zaken verweten, en te hoge niet transparante kostenberekening. Over deze affaires wordt nog veel geprocedeerd. De wetgever heeft inmiddels veel maatregelen genomen ter verbetering van de transparantie rondom verzekeringsproducten.

De banking industry is global. Immoreel gedrag aan een kant van de wereld kan aan de andere kant een crisis veroorzaken. Het fenomeen van de globalisering, het gebrek aan moraliteit bij de banken en verzekeraars, maar ook het onverantwoorde gedrag van consumenten, en zeker van overheden door

“failing regulation” resulteerde in global recession (Van Tulder, 2011). In Nederland bestond nog wel de opvatting - september 2008 - zoals bij toenmalig Minister Wouter Bos, dat er hier geen Amerikaanse mentaliteit heerste en het wel zou meevallen. Enkele weken later moesten door de overheid ABN Amro, ING, SNS Reaal, en AEGON worden gered. Toen volgde het faillissement van DSB, een bank waarvan later werd vastgesteld dat deze nooit een vergunning had mogen krijgen. Aanvankelijk was de mening van toenmalige voorzitter van toezichthouder DNB Wellink dat “de crisis kwam van overzee”. Geleidelijk aan werd de conclusie in de pers dat de Nederlandse financiële industrie, zowel banken als verzekeraars, was geïnfecteerd door de Amerikaanse cultuur, dat er door perverse beloningsprikkels onverantwoorde risico’s waren genomen, dat het ontbrak aan moraliteit en dus aan maatschappelijke verantwoordelijkheid, en dat het toezicht niet deugde en DNB haar reputatie kwijt was.

Financiële analisten menen nog steeds - nu, oktober 2013 - dat de gevaren niet zijn geweken, ook niet in Nederland. Een van de eerste banken die failliede was de Britse Northern Rock, in 2007. De oorzaak was dat langlopende uitzettingen waren gefinancierd met kort geld, geld dat onmiddellijk door spaarders kan worden opgevraagd, hetgeen gebeurt bij recessie en werkeloosheid. Een dergelijk potentieel financieringsgat bestaat nog, zo wordt betoogd, door het bestaan bij Nederlandse banken van langlopende omvangrijke hypotheekportefeuilles met tegelijkertijd een verlies door die banken op hun onroerend goed bezit. Daarom doet de regering er goed aan de in het regeerakkoord genoemde verbeteringen te eisen van de balansposities van banken, conform de zgn. verscherpte Baselnormen. Zo ook is ter voorkoming van een herhaling van de bankencrisis de Nederlandse wens, van zowel de overheid als de sector zelf, gelet op het internationale karakter van de branche, en de bijbehorende gebleken risico’s, het nationale toezicht te vervangen door een Europees toezicht. (Financieel Dagblad, 12-12-2012).

2.2 Gedragscode en vertrouwen

In april 2009, toen zich al vele schandalen in de financiële wereld hadden voorgedaan - Ice save, DSB, Lehmann, ABN, - maar zeker nog niet duidelijk was hoe groot de economische en maatschappelijke schade zou zijn, heeft in opdracht van de Nederlandse Vereniging van Banken (NVB) de Advies Commissie Toekomst Banken, beter bekend als de Commissie Maas, belangrijke aanbevelingen gedaan. Het doel hiervan - toen, in 2009 - was herstel van vertrouwen in de bancaire sector. Het rapport van de commissie was dan ook getiteld; “Naar herstel van vertrouwen”. Zo werden er aanbevelingen gedaan over matiging van hoge beloningen en bonussen, en de aanbeveling bestuurders van banken een “moreel ethische verklaring” te laten ondertekenen. Deze aanbevelingen werden overgenomen en resulteerden onder meer in zelfregulering door de VNB in de vorm van een in de Code Banken per 1 januari 2010 verplichte moreel ethische verklaring. Banken behielden de mogelijkheid de verklaring aan te passen aan de eigen omstandigheden. Zo werd er in de verklaring van de coöperatieve Rabobank geen gewag gemaakt van aandeelhouders, maar van leden. Banken/leden van de VNB claimden de vrijheid van eigen aanpassing ook omdat de mening bestond dat eigen al bestaande interne verklaringen of richtlijnen verder zouden gaan.

Een gedragscode zoals van de VNB, ook wel aangemerkt als soft law, kan in Nederland kracht van wet krijgen indien zo’n code wettelijk wordt verankerd. Daartoe biedt art. 391 lid 5 van Boek 2 van het Burgerlijk Wetboek de mogelijkheid. Van die mogelijkheid werd hier gebruik gemaakt op 1 juni 2010. Sindsdien was er dus de wettelijk plicht de moreel ethische verklaring af te leggen. Echter, de wettelijke regeling was er een van een bijzonder karakter. Net zoals geldt voor de governance code Tabaksblatt gold er niet een plicht tot nakoming, mits maar werd uitgelegd in het jaarverslag van de onderneming waarom de code niet wordt nageleefd, het zgn. “comply or explain principe”.

(Gawronski/Tillema 2013). Kortom, er bestond een door bankiers wettelijk verplicht af te leggen moreel ethische verklaring – toen nog geen eed genoemd - maar naleving was zeker niet gegarandeerd. De werking van een dergelijke regulering staat of valt vanzelfsprekend met de werking van het comply or explain principe, dus eigenlijk met de kwaliteit van de explain, en van de juridische mogelijkheden indien die explain onvoldoende is.

De tekst van de moreel ethische verklaring, die later de bankierseed is gaan heten, maar welke inhoudelijk niet afwijkt, luidt als volgt;

“Ik zweer/beloof

- *dat ik mijn functie integer en zorgvuldig zal uitoefenen,*
- *dat ik een zorgvuldige afweging zal maken tussen alle belangen die bij de onderneming betrokken zijn, te weten die van de klanten, de aandeelhouders, de werknemers en de samenleving waarin de onderneming opereert,*
- *dat ik in die afweging de klant centraal zal stellen en de klant zo goed mogelijk zal inlichten,*
- *dat ik mij zal gedragen naar de wetten, de reglementen en de gedragscodes die op mij van toepassing zijn,*
- *dat ik geheim zal houden wat mij is toevertrouwd,*
- *dat ik geen misbruik zal maken van mijn kennis,*
- *dat ik mij open en toetsbaar zal opstellen en ik ken mijn verantwoordelijkheid voor de samenleving,*
- *dat ik mij zal inspannen om het vertrouwen in de financiële sector te behouden en te bevorderen.*

Zo waarlijk helpe mij God Almachtig! / Dat verklaar en beloof ik!

Opmerkelijk bij de inhoud van deze eed tegen de achtergrond van de crisis en het ontstaan daarvan is toch vooral dat de klant centraal dient te staan. Dit was ook de wezenlijke boodschap van de Commissie Maas. De talloze vragen die hier rijzen komen in Hoofdstuk 5 en volgende aan de orde. Hier, bij het bezien van de aanleiding van de wettelijke eed en de omstandigheden waaronder die zich voordeed, is van belang vast te stellen dat de toenmalige regeling in een code van de bankiers niet werkelijk tot leven kwam. Dit althans was de mening van de Tweede Kamer, zie hierna. De banken zelf oordeelden anders en beweerden dat uit monitoring was gebleken dat er goed werd nageleefd.

2.3 Reactie van de overheid op crisis

De betrokkenheid van de overheid bij het oplossen van de crisis, en het voorkomen van een nieuwe, was zoals al opgemerkt zeer groot. Die betrokkenheid uitte zich op drie wijzen; het redden van banken en verzekeraars door zeer grote financiële steun, het invoeren van veel nieuwe regelgeving, zowel over kapitalisatie van banken, als over het feitelijk dagelijkse bankieren, alsmede de introductie van een wettelijke eed voor bankiers, dat wil zeggen voor bij banken en verzekeraars werkzame beleidsbepalers en toezichhouders (commissarissen).

Overheden namen in de zeer turbulente jaren - 2009-2012 - hun verantwoordelijkheid, en daarmee de lead voor de oplossingen. Niet de banken zelf dus. Die waren te zwak en hadden overheidssteun nodig. Nederland creëerde een stabiliteitsfonds van 200 miljard Euro, Duitsland 500 miljard, Frankrijk 360. De VS investeerde 250 miljard in haar banken en verleende grote garanties in het kader van een rescue package. Een belangrijke stap in Europa werd gezet toen op 20 juni 2013 de 17 Eurolanden definitief besloten tot een Euronoodfonds dat de mogelijkheid heeft banken te herkapitaliseren. Het fonds beschikt over 500 miljard Euro. Alvorens er een beroep op kan worden gedaan moeten nationale overheden eerst zelf geld steken in een wankelende bank. Daarna is vanuit het fonds een steun

mogelijk van maximaal 60 miljard Euro per geval, althans als het werkelijk een systeembank is die niet aan haar middelen kan komen via het commerciële circuit. De sector zelf, de banken dus, zijn uiteraard gebaat bij stabilisering, moeten in dit soort gevallen ook zelf een bijdrage leveren, de zogenaamde bail-in. Dit instrument wordt door de uitvoerende instantie, de Europese Centrale Bank, die vanaf het najaar 2014 de toezichthouder wordt op de Europese banken, nog verder uitgewerkt. De komst van dit noodfonds wordt gezien als een belangrijke stap in de richting van een werkelijke Europese bankenunie, zoals ook door Duitsland wordt gewenst (NRC Handelsblad 21-06-2013). De muntunie wordt dan versterkt door de bankenunie.

Over die bankenunie, het toezicht en de bijbehorende regelgeving wordt heel verschillend gedacht, in de politiek en ook in de literatuur. Dit is terug te voeren op uiteenlopende zienswijzen met betrekking tot de rol van de staat en de functie en verantwoordelijkheden van financiële ondernemingen. Het maakt groot verschil of het hierna nog aan de orde komende Rijnlandse model als uitgangspunt dient, of het Angelsaksische shareholdersmodel. Van Tulder stelt vast dat Europese banken anders dan Amerikaanse banken die meer de neiging hebben verantwoordelijkheid te ontkennen, *“stress the need for new rules of the game, and link this to a renewed sense of responsibility. (...) Active banks address much more their stakeholders and society at large, whereas reactive banks primarily address their shareholders”*. (Van Tulder, 2011) Aldus Sorensen, met ook aandacht voor ontwikkelingen binnen de Eurozone, is als gevolg van de crisis inmiddels meer algemeen aanvaard, ook bij liberale uitgangspunten, dat voor *“maintaining a stable liberal world economy”* een nadere regulering van financiële markten gewenst is. Sorensen concludeert dit op basis van een analyse van de crisis, uitgaande van de idee dat iedereen voordeel moet kunnen hebben van economische vooruitgang en omdat een economische orde op basis van liberale principes zich nu eenmaal niet zelf kan organiseren. Een conclusie die hij hierbij ook trekt is dat voor een dergelijke gewenste ontwikkeling wel ethisch leiderschap is vereist, leiderschap bijvoorbeeld van een groep sterke landen. (Sorensen, 2011) Interessant in dit kader is de discussie die de crisis in de politiek heeft opgeroepen over splitsing van banken tussen veilige en wellicht door de overheid gegarandeerde consumentenbank enerzijds, en meer risicovolle zakenbanken anderzijds. De Nederlandse bancaire sector is hier geen voorstander van. De Commissie Structuur Nederlandse Banken wijst zo'n splitsing ook af. Het separeren van veilige gegarandeerde banken brengt een gedeelte van de dienstverlening eigenlijk naar de publieke sector. De bank is dan geen onderneming meer. Hierover, zie Hoofdstuk 6.

Naast het geven van financiële steun en de invoering van nieuwe regelgeving met bijbehorende strenger toezicht rekende de Nederlandse regering het bij de bestrijding van de financiële crisis tot haar taak ook zorg te dragen voor een andere cultuur en een ethische heroriëntatie in de financiële sector. Dit bleek al uit de citaten uit het Regeerakkoord zoals eerder vermeld in Hoofdstuk 1. Ook voor het Parlement ging hier de oplossing van de bankiers - zelfregulering met een eigen code - niet ver genoeg. Dit bleek onder meer bij de bespreking in de Tweede kamer van de uitkomsten van de Parlementaire Enquêtecommissie naar de bankencrisis, Commissie De Wit. Een wettelijke bankierseed werd noodzakelijk geacht. De reacties daarop, die hierna nog nader zullen worden geïnventariseerd, liepen zeer uiteen, dat wil zeggen in de literatuur, de media, en ook in de bancaire sector. Kimman wees erop dat er door een eed een fiduciaire verhouding zou kunnen ontstaan tussen de cliënt en de bankmedewerker, en er geen mogelijkheid meer zou zijn zich te verschuilen achter de bank als instituut/rechtspersoon (Kimman, 2012). Ook Karsing was positief over de introductie van een eed, ook zonder sancties - waarover in het parlement veel werd gedebatteerd - omdat de eed een referentiepunt kan zijn en een vorm van zelfbinding (Karsing, 2011). De bancaire sector oordeelde in een door de Minister georganiseerde consultatieronde zeer negatief. Naast de eigen zelfregulering vond men een wettelijke eed overbodig. De Rabobank had eigen specifieke argumenten en beriep zich

op haar coöperatieve status waardoor de klant, zoals door de eed vereist - altijd al centraal zou hebben gestaan. De Nederlandse Bank (DNB) en de Autoriteit Financiële Markten (AFM) ondersteunde het voorstel een wettelijke bankierseed in te voeren en verklaarden dat dit een goed instrument zou zijn ter aanvulling van de publieke controle. In de media waren er vele reacties, zowel positief als negatief. Zeer vaak werd erop gewezen dat de verwachting niet moest zijn dat alleen door een eed er in de sector een nieuwe moraliteit zou ontstaan (Lalkens, Financiële Dagblad 20-01-2011).

In de politiek echter was men het over de noodzaak van de eed betrekkelijk eensgezind. In de media werd wel gesteld dat die eensgezindheid onder politici het gevolg was van het heersende sentiment, dat wil zeggen de behoefte “de bankiers te straffen”. Die bankiers immers hadden de overheid, en daarmee de burger, erg veel geld gekost. Over de werkingsomvang van de eed – voor wie binnen een bank moest die eed nu gelden? – werd men het in het Parlement echter niet makkelijk eens. Minister van Financiën De Jager stelde aanvankelijk in het Parlement voor, in april 2012, elke medewerker van een financiële onderneming te verplichten de eed af te leggen. Dit leidde tot veel commotie en kritische adviezen van de Raad van State. De Raad van State wees op de analogie met de eed zoals afgelegd door beperkte groepen ambtenaren en personen met een openbare functie (Kamerstukken 2011/2012 31980) De overtuiging groeide dat toepassing voor een te grote groep personen, zoals alle 250.000 in de financiële sector werkzame personen, de kracht van de eed zou verzwakken. (Het is opmerkelijk dat het in deze discussie ging over het fenomeen eed in algemene zin, en het mogelijke effect daarvan, maar dat men volledig voorbij ging aan de bijzondere en zeer verstrekkende inhoud van deze voorgestelde bankierseed. Zie hierover uitgebreid Hoofdstuk 5 en Hoofdstuk 6). In het wetsontwerp, door een motie vanuit de Tweede Kamer, werd de werkingsomvang beperkt tot “(mede)beleidsbepalers en toezichhouders (commissarissen)” (Motie Huizing – Blanksma 2011/2012 31980). Dit zijn de personen voor wie al een onderwerping gold aan een geschiktheids- en betrouwbaarheidstoets door DNB, een aantal van ongeveer 17.000 personen. Het wetsontwerp werd overgenomen door de nieuwe Minister van Financiën Dijsselbloem. Uiteindelijk, door meerdere wetswijzigingen, o.a. de Wijzigingswet financiële markten 2013, was de introductie van een wettelijke bankierseed per 1 januari een feit. Het is, zo zal verderop nog blijken, een onvoorwaardelijke verplichte beroepseed, dus geen comply or explain. Zonder het afleggen van de eed heeft men geen toegang tot het beroep. De controle daarop is in handen van DNB en AFM.

Geen ander land kent, aldus Karsing, een *wettelijke* bankierseed (Karsing, 2013). De nieuwe regeling geldt niet alleen voor banken. De eed moet worden afgelegd door (mede)beleidsbepalers en commissarissen van “financiële ondernemingen”, waaronder zijn begrepen banken, verzekeraars, beleggingsinstellingen en financiële instellingen, niet de pensioenfondsen. (In het kader van deze studie wordt gemakshalve gesproken van “banken” en “bankiers”.) Degenen die bij de invoering van de wettelijke plicht reeds kwalificeren als (mede)beleidsbepaler of commissaris moeten de eed hebben afgelegd voor 1 januari 2014. Binnen de banken worden momenteel veel bijeenkomsten georganiseerd waarbij de eed wordt afgelegd. De eed wordt dan afgelegd ten overstaan van een persoon in een hogere functie. Het is gebruikelijk dat de statutaire directieleden en de commissarissen de eed afleggen ten overstaan van de voorzitter van de raad van commissarissen, en die voorzitter ten overstaan van de langstzittende commissaris. Meestal wordt daarbij een schriftelijke weergave van de eed ondertekend. In de bancaire sector overigens blijft men, zo blijkt uit zowel publicaties als ook interne bank-manuals rondom het afleggen van de eed, de term “moreel ethische verklaring” gebruiken.

2.4 Deelconclusie

Rondom de nieuwe wettelijk verplichte eed is in de financiële sector en in de literatuur veel kritiek blijven bestaan. Gaat de eed werkelijk leiden tot een nieuwe financiële ethiek? Er is ook scepsis.

Verandert de attitude van de bankier? Of, zoals Karsing schrijft; “*Moet de wolf vegetariër worden?*” (Karsing, 2013)

Die twijfel rondom de werking van de eed heeft een samenhang met het nog steeds bestaande negatieve imago van de sector. In de media blijkt over het algemeen zeker niet de overtuiging te bestaan dat de bankier heeft geleerd van de crisis, althans dat er een andere attitude ontstaat. Banken werken met andermans geld, zijn makelaars in geld. Het daarmee verdienen van het snelle geld – door het nemen van risico’s - kan op gespannen voet staan met het streven naar meer stabiliteit en een meer duurzame samenleving. Geld is ook macht, en energie, die juist daarvoor kan worden ingezet. Bestaat dat besef wel in de financiële wereld? Is er bij banken nog steeds een reactieve houding, of is er inmiddels een meer proactieve passend bij de verantwoordelijkheden van deze tijd? Van Tulder constateert in 2011 dat “*many of them are still in a reactive mode immediately following the crisis*” (Van Tulder, 2011). Juist op banken rust een bijzondere corporate social responsibility. Toch heeft hun onverantwoord gedrag geleid tot een recessie. Zo ook meent Fukuyama dat de business community zich bij een door haar zelf veroorzaakte crisis nooit kan verontschuldigen. Het is juist gelet op globalisering en de roep om duurzaamheid de eigen verantwoordelijkheid de ethiek – een sociaal fenomeen, dat wil zeggen tijd en plaatsgebonden – voortdurend aan te passen (Fukuyama, 1999).

De discussie over een ethische heroriëntatie in de sector zal worden voortgezet, en dus ook over de werking van de eed. Alom wordt er op gewezen - zie ook Hoofdstuk 8 - dat er alleen succes zal zijn als op de juiste wijze met de eed wordt omgegaan. De bestaande twijfel heeft ook al geleid tot een voortgaande discussie in de politiek, ook over de werking van de eed. De nieuwe (wets)voorstellen daarover en de commentaren daarop vanuit wetenschap en in de media zullen in Hoofdstuk 7 aan bod komen nadat de thans geldende wettelijke eed is behandeld in de Hoofdstukken 5 en 6.

3 Het fenomeen eed en de eed in andere sectoren, een vergelijking

3.1 Het fenomeen eed

Het oogmerk van dit hoofdstuk is de verkrijging van meer inzicht in het fenomeen eed benodigd voor een beoordeling van de nieuwe wettelijke bankierseed. Een vergelijking daarbij op verschillende parameters met reeds bestaande en functionerende beroepseden is daarbij belangrijk.

De opkomst van het fenomeen eed in het maatschappelijke leven en meer in het bijzonder in de economie en in het bedrijfsleven staat volop in de belangstelling. Een in april 2012 aan de Universiteit van Groningen gehouden symposium getiteld “Oaths and codes in Economics and Business” leidde tot een reeks van publicaties (Review of Social Economy, Special Issue, 71 : 2) met overigens hierna nog te bespreken zeer verschillende conclusies, ook daar waar het betreft de Nederlandse bankierseed. Er is zijn voor en tegenstanders van eedsaflegging in de context van het bedrijfsleven. Velen zijn positief, maar formuleren tal van bijkomende voorwaarden, zoals in het bijzonder John R. Boatright die al sinds lang hierover heeft gepubliceerd (Boatright, 2013).

Ook de rechtsfilosoof Jonathan Soeharno behandelde in zijn oratie in maart 2013 de opkomst van de eed in het bedrijfsleven. Hij is positief, ziet niet een inflatie van de eed, en is voorstander van toepassing voor meer beroepsgroepen; *“De eed markeert aan welke kernwaarden je in een specifieke beroep gehouden bent”*. (Trouw, 2 juni 2013) Vincent Blok merkt op; *“Ethical oaths for bankers, economists and managers are increasingly seen as successful instruments to ensure more responsible behaviour. (...) At the same time, it becomes clear that a radical new perspective on the nature, function and limitation of oaths is needed.”* (Blok, 2013)

De eed wordt in toegepast in vele beroepsgroepen; medici, verpleegkundigen, advocaten, rechters, notarissen, ambtenaren, parlementariërs, journalisten, olympische atleten, en nu dan ook bankiers. Onlangs kondigde de Minister van Onderwijs Bussemaker aan een eed te willen introduceren voor bestuurders in het onderwijs. Het VVD-congres heeft, in vervolg op schandalen waarbij VVD-politici waren betrokken besloten, dat actieve partijgenoten voortaan een integriteitsverklaring - een papieren eed - moeten ondertekenen.

De oorsprong - aanleiding - van eden is heel verschillend. Zo ook, zoals nog zal blijken, de status, het meer of minder dwingende karakter, en zo ook het (veronderstelde) effect. Naast de beroepseed is er natuurlijk ook nog de algemene eed, of belofte, welke men in een geheel verschillende context kan afleggen. Een voorbeeld daarvan is de eed die getuigen door een rechter worden verzocht af te leggen. Wordt die eed geschonden, doordat men niet de waarheid spreekt, dan is er sprake van meined. Zo'n meined kan strafrechtelijke consequenties hebben; deze eed is dus wel juridisch bindend, veel beroepseden zijn dat niet. Voordat ook deze aspecten nader worden bezien met betrekking tot de bankierseed volgen eerst wat algemene verkenningen vanuit andere branches.

Wat is een eed? Een eed is vooral een verklaring iets te doen of juist niet te doen. Die verklaring kan heel verschillend worden geformuleerd. Het kan zijn; “Ik verklaar..”, of “Ik zweer..”, of “Ik beloof”. Het verschil heeft van doen met de wens al dan niet te verklaren ten overstaan van God. Is dat zo dan wordt de bewoording “Ik zweer” na afloop van de formulering niet bevestigd met “Dat verklaar” of “Dat beloof ik”, maar met “Zo waarlijk helpe mij god almachtig”. Degenen die verklaart heeft hier een keuze, dat is ook zo bij de bankierseed. Zoals de eedformule uiteen kan lopen geldt dat ook voor bijkomende gebaren en handelingen, rituelen - zoals het leggen van de hand op de Bijbel of de Koran, of de Grondwet - terwijl soms ook, zoals bij de bankierseed, het feit van het afleggen van de eed nog schriftelijk wordt vastgelegd door ondertekening van een verklaring. De essentie is dat men verklaart

iets te doen of juist niet te doen. Die verklaring kan gericht zijn op een enkel ander individu, of juist op een grotere groep personen die dan op enigerlei wijze belanghebbenden bij die verklaring zullen zijn. Zo ook kan de verklaring zijn gedaan jegens de gehele maatschappij. In de literatuur wordt de hoedanigheid van de adressant – “oath receiver”- van de eed van essentieel belang geacht voor de waardering van kracht en aard van de eed. Dit leidt dan ook bij bestudering daarvan vaak tot een onderscheid tussen de eden in de “private sector” en in “public office” (Rutgers, 2013) (Boatright 2013). Over de adressant van de Nederlandse bankierseed, zie hierna.

Of de verklaring extra verplichtingen met zich brengt is nog maar de vraag. De eed de wet te zullen gehoorzamen is, zo zou men kunnen zeggen overbodig, want die wet geldt toch. Misschien is de eed dan toch van belang omdat een dergelijke uitdrukkelijke bevestiging waarde heeft, als zekerheidsstelling, of als voorbeeldfunctie, of als blijk van besef van het bestaan van verplichtingen. Het “onder ede staan” hoeft dus geen extra verplichtingen te betekenen, maar dat kan wel. Dat is zo bij de eed die een getuige aflegt ten overstaan van de rechter, hoewel iedereen natuurlijk altijd wordt verondersteld de waarheid te spreken. Dat is ook zo bij een eed een code te volgen. Zo’n code kent bovenwettelijke normen en die normen zouden niet gelden als de aflegger van de eed de verplichting tot naleving niet nadrukkelijk op zich zou nemen. Echter, bevat de code algemeen aanvaarde principes van hedendaagse ethiek, dan is er wellicht weer niet sprake van extra verplichtingen. Kortom, het karakter van de eed wordt bepaald door de inhoud en de meer of minder verplichtende context; vrijwillig, of wettelijk, stafrechtelijke of privaatrechtelijke sancties – of misschien tuchtrecht van de beroepsgroep? - of niet. Zo zal ook uit de tekst moeten blijken of het gaat om een “negative duty approach” –“Gij zult niet.....”- of juist om een actieve of zelfs proactieve houding – bijv. “bijdragen aan“ of “uiterste inspanning leveren om”.

Het is, zo blijkt, bij een waardering van eden, en in dit geval van de Nederlandse bankierseed, van belang een relatie te leggen tussen (a) herkomst – de aanleiding – (b) het doel, (c) de tekst, en (d) het (rechts)karakter.

3.2 Artseneed, advocateneed, en ambtseed

Artseneed

Voor de auteur van de moreel ethische verklaring die onderdeel uitmaakt van de Nederlandse bankierscode en die later, zoals boven bleek, voor beleidsbepalers en commissarissen werd getransformeerd in de nu wettelijk geldende bankierseed gold de eed van de medici als voorbeeld (Van Mierlo 2010). De Nederlandse Hypocrateseed bestaat sinds 1878 en is op basis van Internationaal verdragsrecht in 2003 voor het laatst aangepast (KNMG 2009). Deze eed luidt als volgt;

“Ik zweer/beloof dat ik de geneeskunst zo goed als ik kan zal uitoefenen ten dienste van mijn medemens. Ik zal zorgen voor zieken, gezondheid bevorderen en lijden verlichten. Ik stel het belang van de patiënt voorop en eerbiedig zijn opvattingen. Ik zal aan de patiënt geen schade doen. Ik luister en zal hem goed inlichten. Ik zal geheim houden wat mij is toevertrouwd. Ik zal de geneeskundige kennis van mijzelf en anderen bevorderen. Ik erken de grenzen van mijn mogelijkheden. Ik zal mij open en toetsbaar opstellen. Ik ken mijn verantwoordelijkheid voor de samenleving en zal de beschikbaarheid en toegankelijkheid van de gezondheidszorg bevorderen. Ik maak geen misbruik van mijn medische kennis, ook niet onder druk. Ik zal zo het beroep van arts in ere houden. Dat beloof ik/zo waarlijk helpe mij God almachtig.”

Voor de Koninklijke Nederlandse Maatschappij ter bevordering der Geneeskunst (KNMG) is het doel van het afleggen van deze eed het tot uitdrukking brengen van de verbondenheid van arts, patiënt, en

de maatschappij, alsmede bevordering van transparantie en toetsbaarheid van gedrag te stimuleren. (KNMG, 2009) Het afleggen van de eed gebeurt over het algemeen op de universiteit bij gelegenheid van het afstuderen als arts. Voorheen gold er een wettelijke plicht tot het afleggen van deze eed, namelijk tot 1993 zoals toen geregeld in de Wet op de uitoefening van de geneeskunst. Nu die wettelijke plicht er niet meer is, heeft het niet afleggen van de eed geen gevolgen voor de beroepsuitoefening. Heeft men de eed wel afgelegd, maar komt men die niet na, dan is er niet – om die reden – een sanctie.

Advocateneed

De Advocateneed bestaat in Nederland al sinds de Napoleontische tijd en maakt nu onderdeel uit van de Advocatenwet. De tekst luidt als volgt;

“Ik zweer (beloof) getrouwheid aan de Koning, gehoorzaamheid aan de Grondwet, eerbied voor rechterlijke autoriteiten, en ik zal geen zaak aanraden of verdedigen, die ik in gemoede niet gelove rechtvaardig te zijn.” (Advocatenwet, artikel 3)

Aflegging van de eed is verplicht, dat wil zeggen is een wettelijk vereiste voor het kunnen uitoefenen van het beroep, anders dus dan bij artsen. De eed wordt afgelegd ten overstaan van een Arrondissementsrechtbank. Op het niet naleven als zodanig staat geen specifieke sanctie. De Orde van advocaten kent wel wettelijk verankerd tuchtrecht met verstrekkende sanctiemogelijkheden. Er wordt wel gesteld dat specifieke uitgewerkte normen in de Advocatenwet, met bijbehorende sancties, kunnen worden beschouwd als uitwerkingen van de eed (Christopoulos, 1999). Op de eed, zowel op de plicht tot het afleggen daarvan als op de naar mening van sommigen verouderde tekst bestaat kritiek binnen de advocatuur. Er lijken zeer uiteenlopende meningen te bestaan waarbij de ruime en verouderde formulering wordt bekritiseerd, terwijl anderzijds de ruime formulering, met het karakter van een richtlijn, juist wordt toegejuicht (Spong 2006) (Banner, 2010). Over doel van de eed, respectievelijk mogelijk doel lijkt nogal verschillend te worden gedacht. Aldus de Orde van advocaten heeft de verplichte eed een belangrijke functie in het benadrukken van de specifieke rol van de advocaat in het rechtssysteem.

Ambtseed

Instructief daar waar het gaat om de introductie in een branche van een eed, zowel qua aanleiding als het doel ervan, zijn betrekkelijk recente ontwikkelingen rondom de algemene ambtseed. Er bestaan specifieke wettelijk geregelde eden voor ambtenaren zoals rechters, opsporingsambtenaren, en burgemeesters. Hierna komt alleen aanbod de algemene ambtseed.

In het kader van een nieuwe invulling van goed werkgeverschap en integriteitsbeleid werd in 2006 de Ambtenarenwet aangepast. Integriteitsbewustzijn, zo wordt overwogen in de Memorie van Toelichting bij de wetwijziging, is een kerncompetentie waarover iedere overheidswerknemer moet beschikken (Memorie van Toelichting Wijziging Ambtenarenwet Tweede kamer 2003/2004). Doel van zo'n beleid is het *“consistent naleven van algemeen aanvaarde normen en waarden in woord en gedrag, het daarop aanspreekbaar zijn, maar ook het daarop aanspreken van anderen”*. Met dat doel werd in de nieuwe Ambtenarenwet voor overheidsorganisaties een integriteitsbeleid verplicht gesteld. Bij dat beleid kan de ambtseed een rol vervullen. Overheidsorganisaties wordt daarbij de ruimte gegund om zelf de formulering van de eed- of gelofteaflegging vast te stellen, evenals de wijze waarop de aflegging plaats vindt. In de Memorie van Toelichting wordt de navolgende omschrijving gegeven; *“De eed of belofteaflegging is een formeel moment waarbij de normen en waarden die het ambtelijke handelen bepalen expliciet onder de aandacht gebracht worden, zodat de ambtenaar zich bewust is van de integriteitsrisico's die de functie met zich meebrengt”*. Sinds de aanpassing van de wet is bij veel overheidsorganisaties de ambtseed ingevoerd, waarbij er wel gebruik is gemaakt van de vrijheid

dat op eigen wijze te doen. (Spoor en Verhey, 2013). Het Rijk heeft een modeltekst ontworpen die veel wordt gebruikt. Er is niet een eenduidige tekst. Belangrijke elementen zijn; trouw aan de Koning, eerbiediging van de Grondwet en andere wetten; geen onwaarheden gebruikt bij de sollicitatie; geen giften gedaan om de aanstelling te krijgen; de belofte om de opgedragen taken nauwgezet en professioneel te vervullen; de geheimhoudingsplicht; de belofte om de gedragscode na te leven en zich te gedragen zoals een goed ambtenaar betaamt. In een vergelijking tussen eden blijken, zo zal hierna nog duidelijk worden, grote verschillen te bestaan. Bij de ambtseed is vanzelfsprekend daarbij van belang dat die bestaat in een publiekrechtelijke context. Advocaten, artsen en bankiers zijn werkzaam in de private sector.

3.3 Een vergelijking van eden – Schematisch overzicht

Voor zowel artsen als advocaten bestaat er tuchtrecht. De eed speelt daarin niet werkelijk een rol. Er is geen specifieke sanctie. Voor bankiers bestaat er geen tuchtrecht. Dit wordt in relatie tot de eed wel overwogen, althans door enkele politieke partijen in navolging van de plannen van voormalig Minister van Financiën De Jager. De artseneed heeft (niet meer) een wettelijke grondslag. De advocateneed en de bankierseed wel. Voor beiden geldt dat beroepsuitoefening niet mogelijk is zonder aflegging van de eed. De artseneed, indien die al wordt afgelegd, wordt afgelegd binnen de universiteit, of binnen een specifieke artsenvereniging. De advocateneed wordt openbaar afgelegd ten overstaan van publiek gezag, de Arrondissementsrechtbank. Het afleggen van de bankierseed is vormvrij - openbaar of intern - en vindt plaats ten overstaan van een meerdere binnen de bank, waarschijnlijk de voorzitter van de raad van commissarissen.

Qua inhoud – tekst - zijn er grote verschillen waarbij de lange hierna nog te bespreken tekst met veel materiële bestanddelen bij de bankierseed opvalt. De historische aanleiding tot invoering van de respectievelijke eden is in dit kader niet werkelijk voldoende te achterhalen. Zo ook wordt – nu – over het doel ervan verschillend gedacht. Het meest duidelijk ligt dit nog bij de meest recent ingevoerde eed, de bankierseed. De aanleiding is – voor de wetgever, de media, de wetenschap, en ook voor de bankiers zelf gelet op de opvolging van de adviezen van de Commissie Maas – de financiële en in het bijzonder de bankencrisis. Het daarmee samenhangende doel is herstel van vertrouwen, zowel voor de wetgever als voor de bankiers zelf. Deze aspecten komen hierna nog verder aan bod.

De hier vier vergeleken eden (zie figuur 3 hieronder) worden gehanteerd in vier heel verschillende sectoren, terwijl bovendien de ambtseed wordt gebruikt in het kader van de overheidsdienst. De drie private beroepsbeoefenaars zijn weliswaar alle drie dienstverlenend, maar juridische dienstverlening is wat anders dan medische dienstverlening, en weer anders dan financiële dienstverlening. De bankier “doet” in geld. Producten en diensten hebben bij de consument een status. Zo wordt van overheidsdiensten, resp. diensten in het publieke domein al gauw meer verwacht – “daar heb ik toch recht op” – dan van diensten te leveren door een private partij, zoals een bank. Het zou kunnen dat mede daarom door de specifieke perceptie van de consument van die dienstverlening de bankierseed nooit de status bereikt van de eed afgelegd door een rechter, notaris, of arts. Dit heeft waarschijnlijk ook te maken met afhankelijkheid en informatie asymmetrie. Boatright benadrukt hier de betekenis van de bestaande of gewenste fiduciary relationship. De mate van afhankelijkheid, zoals van de patiënt ten opzichte van de arts, brengt, dat schrijft de ethiek voor, fiduciary duties met zich. Worden die verplichtingen serieus genomen, dan kan de cliënt zijn belangen aan de dienstverlener toevertrouwen. (Boatright, 2013) Bij een vergelijking van eden moet daarmee, met de aard van de relatie tussen dienstverlener en cliënt, rekening worden gehouden. Wellicht wil een consument zo’n relationship ook helemaal niet opgedrongen krijgen, omdat hij vindt dat het niet past bij een product of dienstverlening,

bijvoorbeeld omdat hij keuzes heeft, niet afhankelijk is, en hier (wel) een eigen verantwoordelijkheid kan dragen. Dit roept dan weer de vraag op hoe ver de momenteel door velen – zoals door Minister van Financiën Dijsselbloem - gewenste zorgplicht van de bankier moet gaan. Zie hierna Hoofdstuk 7.

Figuur 3. Schematisch overzicht beroepseden

	Bankiersseed	Artiseneed	Advocatenseed	Algemene ambtsseed
1. Historie	2013	1878	Napoleonische tijd	2006
2. Doel	Herstel vrouwen financiële sector	Verbondenheid arts, patiënt, en maatschappij	Benadrukken rol van advocaat in rechtssysteem	Herinvoering / basis voor invoering integriteitsbeleid
3. Aanleiding	Financiële crisis	?	?	Marale heroriëntatie
4. Wettelijk verplicht	Ja	Nee (wet tot 1993)	Ja, Advocatenwet	Nee, Ambtenarenwet. (Integriteitsbeleid verplicht, eed niet)
5. Toetredingsbevoegdheids groep	Ja	Nee	Ja	Nee
6. Onderdeel code	Nee (wel van oorsprong)	Nee	Nee	Nee
7. Privaat karakter	Ja / nee	Ja / nee	Ja / nee	Nee
8. Publiek(rechtelijk) karakter	Ja / nee	Ja / nee	Ja / nee	Ja
9. Negative duty	Ja	Ja	Ja	Ja
10. Proactief	Ja	Ja	Ja	Ja
11. Specifieke adressanten	1. Klant 2. Onderneming 3. Aandeelhouder 4. Werknemer 5. Samenleving	1. Patiënt 2. Samenleving	1. Koning 2. Rechterlijke autoriteiten 3. Grondwet	1. Koning 2. Grondwet 3. Wetten
12. Veronderstelde fiduciary relationship	Ja, klant	Ja, patiënt	Nee	Nee
13. Relatie beroepszorgplicht	Ja	Ja	Ja	Nee
14. Specifieke sanctie	Nee	Nee	Nee	Nee / n.v.t.
15. Tuchtrechtspraak	Nee (toegezegd door NVB)	Ja	Ja	Nee
16. Wijze van eedafleggen	Ten overstaan van meerdere binnen de bank	Bij afstuderen als arts	Ten overstaan van Arondissementsrechtbank	Eigen keuze
17. Gebruik in de praktijk	Verschilt per bank	Ja / Nee	Ja, verplicht	Ja / nee
18. Onderdeel integriteitsbeleid	137 woorden	Ja / nee	Nee	Ja
19. Lengte tekst	137 woorden	129 woorden	31 woorden	Naar keuze
20. Bestandsdelen tekst	<ul style="list-style-type: none"> * Integere en zorgvuldige dienstverlening * Zorgvuldige belangenafweging, belangen van stakeholders en samenleving * Centraal stellen klant * Gedragen naar wetten reglementen en codes * Geheimhouding * Geen misbruik kennis * Open en toetsbaar * Verantwoordelijkheid voor de samenleving * Vrouwen in financiële sector behouden en bevorderen 	<ul style="list-style-type: none"> * Zo goed mogelijke uitoefening van de geneeskunst * Gezondheid bevorderen, lijden verlichten * Belang patiënt staat voorop * Patiënt geen schade doen * Luisteren en inlichten * Geheimhouding * Bevorderen geneeskundige kennis * Kennen van grenzen van eigen mogelijkheden * Toetsbaar * Verantwoordelijkheid jegens de samenleving * Bevorderen beschikbaarheid en toegankelijkheid gezondheidszorg * Geen misbruik medische kennis * Beroep van arts in ere houden 	<ul style="list-style-type: none"> * Geloofwaardigheid aan de Koning * Gehoorzaamheid aan de Grondwet * Eerbied voor de rechterlijke autoriteiten * Geen verdediging die niet rechtvaardig is 	<ul style="list-style-type: none"> * Trouw aan de Koning * Eerbied voor de Grondwet en Wetten * Geen onwaarheden bij sollicitatie * Geen giften bij aanstelling * Nauwgezet en professioneel taakuitvoering * Geheimhouding * Naleven gedragscode (Vrij keuze, model tekst)

4. Onderzoeksmethode

Bovenstaand kwamen eerst de introductie van de problematiek en de verwoording van de probleemstelling en de twee subvragen aan bod. (Hoofdstuk 1). Daarna vond een bredere verkenning plaats naar de aanleiding van de introductie van de eed. Die aanleiding bleek te bestaan uit de financiële crisis veroorzaakt door de bankencrisis. Deze crises hebben geleid tot een vraag om een ethische heroriëntatie in de sector, en om herstel van vertrouwen. Het doel van de introductie van de eed is herstel van vertrouwen. De wettelijke bankierseed werd geïntroduceerd door omzetting van de al in de Bankencode bestaande moreel ethische verklaring (Hoofdstuk 2).

Bij het vormen van een oordeel over de toegevoegde waarde van de eed bij herstel van vertrouwen is het noodzakelijk nader onderzoek te doen naar het fenomeen eed als zodanig. Daarom een vergelijking met andere voor zo'n vergelijking in aanmerking komende eden kan daarbij heel nuttig zijn. Het gaat dan om respectievelijk aanleiding, doel, inhoud, reikwijdte, juridische en ethische status (Hoofdstuk 3). Na de verkenningen in de Hoofdstukken 2 en 3 wordt de nieuwe wettelijke bankierseed in de hierna volgende hoofdstukken nader beschouwd. Hierbij is er een tweedeling. Allereerst wordt de bankierseed zelf nader gezien mede aan de hand van wetenschappelijke commentaren en een analyse van kritieken in de media, Hoofdstuk 5. Daarna wordt een specifiek bestanddeel van de eed dat tot veel kritiek heeft geleid - het centraal stellen van de klant - nader in verband gebracht met de maatschappelijke positie van banken, Hoofdstuk 6. Zou dat bestanddeel geen onderdeel van de eed hebben uitgemaakt, ook dan was die nadere bestudering van de functie van banken nodig geweest; een oordeel over de bankierseed impliceert een oordeel over het gewenste bankieren. Passend bij de opleiding bedrijfskunde, en bij dit onderwerp, komen overwegingen van verschillende soort aan bod; ethiek, economie, sociologie, ondernemingsrecht en financieel recht, alsmede voor de maatschappelijke positie van het bankbedrijf belangrijke theorieën omtrent zowel corporate als public governance.

De verkozen inventariserende en analyserende aanpak is gebaseerd op;

- a. onderzoek van wetenschappelijke literatuur, met een gefundeerde theoriebenadering en meningsvorming (Verschuren en Doorewaard, 2007) ,
- b. bestudering van rapporten van verschillende genoemde onderzoekscommissies, en van parlementaire stukken,
- c. een media-analyse; kranten, tijdschriften en hun dossier-sites.

Daarnaast hebben vele gesprekken van een exploratief karakter plaatsgevonden met collega's van de RABOBANK en de Belgische CERABANK.

Na bovenbedoelde tweeledige beschouwing van de eed (Hoofdstukken 5 en 6) komen de resterende vragen aan de orde welke momenteel veel aandacht krijgen in de literatuur, de politiek en de media. Najaar/winter 2013 zal de Tweede Kamer met de Minister van Financiën debatteren over uitbreiding van de werking van de eed, dat wil zeggen het afleggen door meerdere personen dan thans, over tuchtrechtspraak, en over een wetsontwerp waarmee een wettelijke financiële zorgplicht wordt gecreëerd. Deze actuele vraagstukken worden op eenzelfde wijze als boven aangegeven onderzocht (Hoofdstuk 7). Vervolgens wordt het onderzoek afgerond met het plaatsen van de eed, gelet op het doel daarvan, en de gewenste morele heroriëntatie en verandering van cultuur in de sector, in een breder perspectief van ondernemings-integriteitsbeleid (Hoofdstuk 8). Het onderzoek wordt afgesloten met een samenvatting, conclusies, en aanbevelingen (Hoofdstuk 9). Zie onderstaande figuur 4.

Figuur 4. Schematisch weergave onderzoeksopzet

Voor zover het betreft de context van het onderzoek zijn drie opmerkingen van belang. 1.) De context is die van deze tijd, dus van de (nog steeds voortdurende) financiële crisis. 2.) De problematiek wordt geplaatst in de Nederlandse omgeving. Echter, er is zeker aandacht voor afwijkende buitenlandse opvattingen - zoals in de VS en binnen de Europese gemeenschap - want de financiële dienstverlening is nu eenmaal een global business. 3.) Het perspectief van waaruit wordt onderzocht is algemeen maatschappelijk. Het gaat niet om deelbelangen. Het gaat om de maatschappelijke functie – en de omvang daarvan – van het bankieren.

5 De Nederlandse wettelijke bankierseed, de commentaren

5.1 Juridische status van de bankierseed

Zoals hiervoor bleek kent Nederland nu een wettelijk verplichte bankierseed en moeten bankiers zijnde beleidsbepalers en commissarissen die eed hebben afgelegd voor 1 januari 2014. Andere landen kennen niet, zoals al opgemerkt, een *wettelijke* bankierseed (Karsing 2011). In België is hierover recentelijk wel veel gediscussieerd maar de verwachting is niet dat er een wettelijke eed komt. Sommige landen kennen wel een vrijwillige eed geregeld in een bankierscode, zoals Engeland. Zoals dat ook het geval is bij advocaten, niet bij artsen, is het afleggen van de eed in Nederland nu een vereiste voor toegang tot het bankiersberoep, althans op het niveau van beleidsbepaler of toezichthouder. De eed kan naar eigen keuze worden afgelegd in de vorm van een eed, of van een belofte. Wenst men de eed af te leggen dan steekt men twee vingers op en spreekt uit; “Zo waarlijk helpe mij God almachtig”. Wenst men de belofte af te leggen dan spreekt men uit; “Dat verklaar en beloof ik.” Er is niet een register waarin de bankiers vermeld staan die de eed hebben afgelegd. Aldus Minister van Financiën De Jager is dat “*gelet op de grootte van de groep personen en de beperkte toegevoegde waarde voor de consument*” niet nodig (Brief aan de Tweede Kamer d.d. 13 april 2012). Banken volgen hier hun eigen methodiek. Zo schrijft RABO in een manual voor de getekende eedverklaring te bewaren tot 7 jaar na uitdiensttreding. Op het niet naleven van de afgelegde eed staat geen sanctie, althans niet specifiek geregeld. Er bestaat ook geen tuchtrecht, anders dan bij artsen, advocaten en journalisten.

Over de juridische status van de bankierseed bestaan in de literatuur verschillende opvattingen (Lieverse, 2012) (Gawronski & Tillema, 2013). Dat er geen specifieke sanctie geldt, en er geen tuchtrecht en geen tuchtrechtspraak bestaat, wil nog niet zeggen dat bij niet-naleving, dus bij het schenden van de eed, er geen juridische gevolgen kunnen zijn. Men mag dus niet zeggen, omdat er geen sanctie is geregeld, dat de bankierseed “niet bindend” is. Een eed is naar zijn aard altijd bindend. Er is altijd de plicht van een ethical compliance. Legal compliance had mogen worden verwacht als achteraf wordt vastgesteld dat het niet naleven van de eed juridische gevolgen heeft. Als een bankier malversaties pleegt en een klant is daardoor ernstig benadeeld, dan zal ontslag volgen. Ook de eed is geschonden. Maar de juridische reden van het ontslag ligt waarschijnlijk in het arbeidsrecht, of misschien wel het strafrecht. Wat wel mogelijk zou zijn, is dat het schenden van de eed, als ethische norm, wordt “verheven” tot schending van een juridische norm. Dat resultaat zou kunnen worden bereikt wanneer de werknemer expliciet akkoord gaat met een arbeidsovereenkomst waarvan de eed onderdeel uitmaakt. Zo’n aanpak kan uiteraard tot forse discussie leiden omdat over de reikwijdte van de eed nu eenmaal verschil van mening mogelijk blijft. Kortom, invoering van de wettelijke eed zal zeker nog tot vele juridische vragen gaan leiden. Dit was ook een van de vele bezwaren van de banken tegen invoering van de wettelijke eed (Tweede Kamerstukken 2011/2012 31980, nr. 76)

5.2 Commentaar van Van Mierlo

De oorsprong van de tekst van de huidige wettelijke eed is zoals al bleek de moreel ethische verklaring zoals vermeld in art 3.2.3 van de Code banken. De tekst is van de hand van voormalig bankdirecteur Van Mierlo, voorheen werkzaam bij Rabobank en ING. Hij stelde deze verklaring in 2008 voor in zijn boek *Gepast en Ongepast geld* (Van Mierlo, 2008). Opvallend hierbij is dat in belangrijke mate de tekst van de eed van Hippocrates is gevolgd. Daardoor is het, in tegenstelling tot de advocateneed, een lange formulering geworden. Dezelfde elementen als bij de eed van Hippocrates zijn; het voorop stellen van het belang van de patiënt/klant, de zorgplicht met een zorgvuldige afweging van belangen, de transparantie en toetsbaarheid, de verantwoordelijkheid naar de samenleving, en het in ere houden van het beroep van arts/bankier.

“Ik zweer/beloof dat ik mijn functie integer en zorgvuldig zal uitoefenen. Ik zweer/beloof dat ik een zorgvuldige afweging zal maken tussen alle belangen die bij de onderneming betrokken zij, te weten die van de klanten, de aandeelhouders, de werknemers en de samenleving waarin de onderneming opereert. Ik zweer/beloof dat ik in die afweging het belang van de klant centraal zal stellen en de klant zo goed mogelijk zal inlichten. Ik zweer/beloof dat ik mij zal gedragen naar de wetten, de reglementen en de gedragscodes die op mij van toepassing zijn. Ik zweer/beloof dat ik geheim zal houden wat mij is toevertrouwd. Ik zweer/beloof dat ik geen misbruik zal maken van mijn kennis. Ik zweer/beloof dat ik mij open en toetsbaar zal opstellen en ik ken mijn verantwoordelijkheid voor de samenleving. Ik zweer/beloof dat ik mij zal inspannen om het vertrouwen in de financiële sector te behouden en bevorderen. Zo waarlijk helpe mij God Almachtig!/Dat verklaar en beloof ik!”

Bovenstaande tekst analyserend komen als normen, resp. onderwerpen van aandacht aan de orde; a. Integere vervulling van de functie b. Zorgvuldige afweging tussen belangen van klanten, aandeelhouders, werknemers, en de samenleving, c. Het centraal stellen van de klant bij die belangenafweging d. Gehoorzaamheid aan de wet, regelementen, en codes e. Geheimhoudingsplicht f. Geen misbruik van kennis g. Transparantie en toetsbaarheid h. Het kennen van verantwoordelijkheid voor de samenleving i. Het vertrouwen in de financiële sector behouden en bevorderen.

Als het meest wezenlijke onderdeel van de tekst van de eed wordt veelal aangemerkt, en terecht, het in de zorgvuldige belangenafweging centraal stellen van de klant (Van der Linden, 2013). Het gaat hier om een nieuwe norm, misschien niet voor iedereen, maar wel voor het eerst zo nadrukkelijk – in een eed! – geformuleerd. De andere normen, resp. onderwerpen bestonden al, waren al bekend, en werden in meer of mindere mate ook als zodanig – dat wil zeggen als norm – beleefd. Dit werkelijk nieuwe onderdeel, boven aangeduid onder c. , kan niet anders worden gezien dan in samenhang met het onderdeel h. , het kennen van de verantwoordelijkheid voor de samenleving. Voor introductie van de eed zal menige bankier al positief hebben gereageerd op de vraag of hij zijn verantwoordelijkheid kent voor de samenleving. Maar, zou de vraag worden gesteld of hij altijd de klant centraal stelt, dan zou waarschijnlijk niet zo snel een positief antwoord volgen. Hij werkt immers voor de bank, niet voor de klant! Nu is er wel duidelijkheid. Met de klantenfocus in de eed is er niet alleen een nieuw element toegevoegd, maar is er (dus) ook een keuze gemaakt. Deze problematiek – de klantenfocus in relatie tot de maatschappelijke positie van de bank, en daarmee de zorgplicht - na de crisis - komt hierna in Hoofdstuk 7 afzonderlijk aan de orde.

Tegen invoering van de eed, dat wil zeggen een wettelijke eed terwijl er al een vrijwillige eed bestond in de code, bestond in de bancaire sector veel bezwaar. Dit was vaak ook terug te voeren op de formulering van de eed. Ook werd er getwijfeld aan de noodzaak van invoering van een wettelijke instrument. Bij de consultatie rondom het wetsontwerp werden er door banken, waaronder RABO, ING, ABN AMRO, verzekeraars, tussenpersonen en belangenbehartigende organisaties - in totaal 40 - negatieve reacties afgegeven. Dit leidde niet tot enige wijziging van het voorstel. (Tweede Kamerstukken 2011/2012 31980 nr. 76) Dat de banken veel bezwaren aantekende tegen de formulering was opmerkelijk, immers de tekst was identiek aan die van “hun eigen” moreel ethische verklaring, zoals opgesteld door Van Mierlo.

Van Mierlo heeft die verklaring bedoeld als minimum en als een te gebruiken instrument in een breed ondernemingsbeleid gericht op afdoende ethisch besef rondom de uitoefening van de professie als

bankier. (Van Mierlo, 2010) Opvallend is de grote afstand die nu, na de wettelijke invoering, waarna de discussie onverminderd is voortgezet, bestaat tussen degenen, vooral ook politici, die (nog) verdergaande regelgeving, tuchtrechtspraak en sanctionering wensen rondom deze eed enerzijds, en anderzijds de genuanceerde opvattingen van de opsteller van de eed. Sanctionering en tuchtrechtspraak wenst hij zeker niet. Voor hem geldt wel als uitgangspunt dat het vertrouwen in de bankier, ook internationaal, is verdwenen, dat er een te gering ethisch besef is, dat er veel kwalijke praktijken zijn geweest, dat toezichthouders een halfslachtige rol hebben vervuld, en dat een gezamenlijke “*zoektocht naar het geweten van banken*” zeer noodzakelijk is. Maar, hij vindt ook dat de consument een eigen verantwoordelijkheid heeft en dat de in Nederland bestaande staatsgarantieregeling tot maximaal 100.000 Euro moet worden beperkt, evenals de in Duitsland bestaande ongelimiteerde garantie. Klanten ziet hij, evenals NGO’s, als het externe geweten van de bank; “*Hun onverschilligheid is een vrijbrief voor bankiers*”.

In het kader van een ethische revitalisering van het bankbedrijf vindt Van Mierlo een beroepseed voor financiële dienstverleners nuttig, bij voorkeur een internationale eed. Zo’n internationale eed zal niet eenvoudig zijn te bereiken, maar alleen al de discussie daarover kan naar zijn mening bijdragen aan ethisch besef. Enkele citaten over de eed;

- *Natuurlijk biedt een beroepseed geen garantie voor ethisch gedrag.*
- *Ethiek vraagt niet om veel regels, maar om het besef dat morele overwegingen er toe doen.*
- *Een beroepseed is van een andere orde dan een wettelijke plicht of een vrijwillige aangenomen gedragscode.*
- *Een eed is tegelijk ook een inspiratiebron en referentiepunt voor de eigen verantwoordelijkheid voor alle mensen in de financiële sector.*
- *Een beroepseed leidt er wel toe, dat iedereen binnen de sector beseft dat hij deel uitmaakt van een beroepsgroep met een bijzondere verantwoordelijkheid en dat daarin zijn eigen geweten ook een rol speelt (Van Mierlo, 2010).*

5.3 Wetenschappelijke commentaren

In de literatuur en ook de media bestaat veel verdeeldheid over de nieuwe Nederlandse bankierseed. Veel voorkomend is de wens dat er wat verandert, omdat menigmaal, zoals in de politiek, de banken verantwoordelijk worden gehouden voor de financiële crisis. De eed wordt daarbij heel uiteenlopend beoordeeld en onder meer gezien als product van symboolpolitiek, als nuttig moreel kompas, als minimum, en ook als mogelijk hard middel om af te rekenen. Hierna volgt eerst een overzicht vanuit de literatuur, daarna vanuit de media.

Voor Brouwer dient de eed als collectief moreel kompas. Dit kan bijdragen tot herstel van vertrouwen en hernieuwde trots bij de financiële professional. Nog teveel geldt de wettelijke normering als maximum. Een kentering hier is nodig waarbij de eed in combinatie met uitgewerkte codes - een “*stand alone*” eed heeft weinig zin - geldt als minimum. Hij acht daarom een koppeling van de nieuwe eed met registratie-instituten en keurmerken in de financiële wereld noodzakelijk. “*Een serieuze eed, ingebed in een zelfreguleringssysteem*” kan naar zijn mening bijdragen aan andere “*verdienmodellen binnen de financiële sector*”. Hij neemt nadrukkelijk afstand van de negatieve reacties van de banken bij gelegenheid van de consultatieronde rondom het wetsontwerp (Brouwer, 2013)

Spoor en Verheij oordelen positief en vinden de wettelijke eed goed aansluiten op de wens een cultuuromslag te weeg te brengen in de financiële sector. Het doel, herstel van vertrouwen en meer

ethisch besef achten zij, mede op basis van analogie met de (her)invoering in 2006 van de ambtseed, zeker mogelijk. Te gemakkelijk, zoals hierna zal blijken in Hoofdstuk 6, wordt banken een publieke functie toebedeeld en wordt hun karakter als ondernemingen miskend. Dit geldt ook voor Spoor en Verheij; *”De banken in Nederland hebben een publieke nutsfunctie en onderscheiden zich daardoor in de maatschappelijke rol die zij vervullen van andere ondernemingen. De bankiers hebben dus, net als ambtenaren, een bijzondere positie. Deze blik op het werken in de financiële sector is de laatste jaren verloren gegaan en moet weer onder de aandacht worden gebracht; de eed kan hier prima voor worden ingezet”*. Er wordt door deze schrijvers, zoals ook wel door anderen, op gewezen dat de eed voor een compliance officer het startpunt kan zijn voor een integriteitsbeleid, en een fundament voor een compliancebeleid (Spoor en Verheij, 2013).

Ook voor Karsing geldt bij zijn analyse van de functie van de wettelijke bankierseed dat de bank een bijzonder bedrijf is. *”Financiële dienstverlening speelt een belangrijke rol bij welvaart en welzijn”*. Vervolgens citeert hij de auteur van bankierseed, Van Mierlo. *”Banken zijn geen gewone bedrijven en zo kunnen zij zich ook niet gedragen. Banken hebben een maatschappelijke functie. (...) Banken verzorgen het betalingsverkeer, ze zijn makelaars in geld (...) Financiële dienstverlening faciliteert een goed leven, maar kan het ook ernstig frustreren. Daarom hebben wij er allemaal belang bij dat de fundamenteen stevig staan en de financiële sector de “maatschappelijke functie” waarmaakt.”* (Van Mierlo, 2010) Vanuit deze hierna nog kritisch te behandelen analyse en op basis van filosofische overwegingen rondom de bankier en ook zijn klant als homo economicus komt Karsing tot de conclusie dat de eed wel, maar ook niet meer, dan een erecode kan zijn. *”Waarom eisen cynici dan de garantie, dat de bankierseed leidt tot een volstrekt smetvrije bancaire sector? Maar de wolf hoeft geen vegetariër te worden. Financiële dienstverleners zijn immers geen wolven. We moeten alleen oppassen dat ze zich niet als wolven gaan gedragen, omdat er zoveel zijn die wel roepen dat ze wel degelijk wolven zijn.”* (Karsing, 2013). Karsing concludeert dat de eed niet op gespannen voet staat met de financiële dienstverlening, met de wereld van het geld, en dat de eed kan bijdragen aan een ander bankieren en dat er daardoor weer een bijdrage kan zijn aan een meer sociale economie. De analyse van Karsing is een realistische in die zin dat hij onderkent dat de eed een systeemcrisis niet oplost. Ook op dit punt citeert hij de auteur van de eed Van Mierlo; *”Met wetgeving alleen kun je het werk van bankiers niet bijsturen. Wetgeving verandert namelijk niet hun drijfveren. Het is ook onmogelijk achter elke bankier een toezichthouder te plaatsen. Maar het is wel mogelijk in elke bankier een toezichthouder te plaatsen. (...) Dit is dan ook de diepere betekenis van de bankierseed; de nieuwe bankier wordt zijn eigen toezichthouder”*. (Van Mierlo, 2010) De analyse van Karsing is weer niet realistisch in die zin dat ook hij te gemakkelijk veronderstelt dat het algemeen aanvaard zou zijn dat de bank geldt als een maatschappelijke onderneming, zie Hoofdstuk 6 (Karsing 2013).

Boatright heeft de Nederlandse eed ook bestudeerd. (Boatright, 2013) Hij benadrukt dat het bij een eed altijd makkelijk is om kritisch te zijn, want het zijn maar woorden. Toch is hij principieel positief over eden, zij het dat aan veel voorwaarden moet zijn voldaan. Een nadeel van de eed kan zijn dat men in de veronderstelling gaat leven dat het met die eed wel voldoende is. Hij acht zo'n uitkomst voor Nederland niet onmogelijk. *”Given this result, the Dutch banker's oath can do some harm by diverting attention away from the need for judgement and creating a false sense of confidence that the challenge of ensuring ethical conduct has been met”*. Opvallend, en heel terecht is dat Boatright de status van de eed en meer in het bijzonder de werking ervan (*”effectiveness”*) afhankelijk doet zijn van de missie van het bankieren. Hij acht een bankierseed met een status gelijkend op die van artsen en advocaten haalbaar mits grote veranderingen in de branche worden doorgevoerd. Dat is ook, overweegt hij *”the high moral purpose”*, maar *”the banking industry would need to be very different from what it is*

today”. Het eindoordeel van Boatright over de Nederlandse bankierseed is positief. Echter, hij ziet een belangrijke samenhang met codes die een bank mag worden verondersteld toe te passen. Hierbij is de eed dan vooral een bevestiging van de onderwerping aan die codes. De eed blijft voor Boatright van een andere soort dan de eed afgelegd bij toetreding tot “public office”, want “banking lacks the relevant characteristics of a profession or public office”. Al met al legt Boatright heel terecht een relatie tussen de (beperkingen van) de eed en het soort van industrie dat de banking business nu is. Of, anders geformuleerd, men mag een bank, zoals politici soms te makkelijk doen, niet zomaar afschilderen als een maatschappelijke onderneming. Zie ook Hoofdstuk 7. Overigens, in samenhang hiermee, zoals meer schrijvers, benadrukt Boatright dat je met een eed niet een banking system verandert; “Ultimately, the conduct of bankers is a reflection of the whole banking system, and it is this system that must be reformed if we are to avoid more crises.”

Het uitgebreide commentaar van Gawronski en Tillema op de nieuwe Nederlandse wettelijke eed is zowel juridisch als ook praktisch van aard. Zij toetsen de wettelijke bankierseed aan eisen van behoorlijke wetgeving. Tot de gestelde tien eisen behoren ook; noodzakelijkheid, uitvoerbaarheid, en het honoreren van gerechtvaardigd vertrouwen. De eerder in Hoofdstuk 3 bedoelde subsidiariteit komt ook hier aan bod met een verwijzing naar een Kabinetsnota; “Een fundamentele eis bij alle overheidsoptreden is, dat de overheid niet nodeloos vergaand in de samenleving ingrijpt.” Zij verwijzen hierbij naar de eerste bij de eed betrokken Minister van Financiën Bos die zich op het standpunt stelde – evenals de Commissie Maas - dat de sector zelf met eigen regulering moest zorgen voor herstel van vertrouwen. Het eindoordeel, met vele nuances daar waar het betreft de handhaafbaarheid en sanctionering betreft, is positief. De nieuwe regelgeving voorziet in een eed met “potentiele kracht”. De vraag “Is dit een goed idee geweest?” wordt bevestigend beantwoord juist nu de regeling niet te bindend is, en de groep waarop deze rechtstreeks is betrokken beperkt blijft. Het is ook om die reden dat zij een voorgenomen uitbreiding van de werkingsomvang, en invoering van tuchtrecht afwijzen, zie hierna Hoofdstuk 7. (Gawronski en Tillema 2012)

Kimman is negatief over het mogelijke effect van de eed. De betrokken belangen zijn te pluriform, anders dan bij de artseneed. Hij wijst erop dat de bankier niet werkt voor de klant, maar voor de bank; “Een bankier is geen arts die het belang van de patiënt zo zuiver mogelijk dient. Bankiers en bankemployees dienen het belang van hun bank. De integriteit in het kader van een bank is de uitwerking van een operationele en niet een morele notie.”(Kimman 2012)

Rutgers interessante en opmerkelijke analyse luidt dat de Nederlandse bankierseed geen beroepseed is, maar eerder een publieke of politieke eed. “The Dutch banker’s oath is not a professional oath, sworn to become a peer in a profession, but rather an oath made obligatory by national law, i.e. it is a political oath whereby one swears to the citizens or the nation that the public interest will be safeguarded, somehow. (...) The paradigm for such oaths (...) is not the Hippocratic oath, but the oath of office that combines the professional and political oath.” Rutgers is positief over de bankierseed als instrument om meer ethisch besef uit te lokken. Bij het primaire doel van zowel de sector als de politiek, herstel van vertrouwen, plaatst hij grote vraagtekens. Eden zijn een instrument ter bevordering van moraliteit; “They have to be taken very seriously, or they should not be used at all.” (Rutgers, 2013)

5.4 Reacties in de media

In de (financiële) pers, vanaf het najaar van 2012 tot nu oktober 2013, zijn heel verschillende commentaren verschenen over de bankierseed. Opmerkelijk in de verhouding tussen de mening van de

bankiers, gelet op de reacties in eerdergenoemde consultatieronde, de mening van de politici, en de mening in de pers, is dat het toch vooral de bankiers zelf waren die zich negatief uitten. Verwonderlijk is dat niet omdat de “eigen” Commissie Maas had geadviseerd tot zelfregulering, weliswaar met een eed, maar niet wettelijk. De pers (Financieele Dagblad, NRC Handelsblad, De Volkskrant) uitte zich nogal eens positief over een wettelijke eed. Eigenlijk werd hierbij aansluiting gezocht bij de toch wel overduidelijke “veroordeling” van de bankiers door de politiek, zoals ook met zoveel woorden in het regeerakkoord. De toch nog lang voortdurende ontkenning door die bankiers, en de berichten in de media over arrogant bankiersgedrag en te hoge salarissen en bonussen leidden wellicht tot een sfeer waarin er “iets moest gebeuren”. Overigens, niet alle bankiers gaven en geven hetzelfde geluid af. Sommige boden excuses aan, zoals Van Lanschot. RABO beriep zich, in eerste instantie, op een andere status dan de anderen, het coöperatieve mission statement. TRIODOS voorzitter Blom riep onlangs nog collega bankiers op weer bescheiden te worden en te stoppen met “bellenblazerij”(Financieele Dagblad 6 mei 2013).

De FD-journalist Lalkens heeft de kwestie vele malen vanuit verschillende invalshoeken belicht. In zijn analyses is de eed een instrument in een gewenste totale ommekeer waarbij vergaande Europees toezicht niet kan uitblijven. Opmerkelijk is dat in de berichtgeving, met als aanleiding de eed, over het algemeen diep wordt ingegaan op de aanleiding – de crisis – en de schuldvraag en op wat de reactie moet zijn van de toezichthouders. De eed zelf- zoals de tekst ervan en de juridische status – komt daarbij in de pers dan niet meer aan bod. De berichtgeving rondom het na 1 januari 2013 feitelijk afleggen van de eed is summier. Wel is er kritiek geuit op de wijze waarop dat soms gebeurt, dat wil zeggen in het kader van verbetering van de public relations, eigenlijk als marketing instrument, zoals door de financiële intermediairs organisatie Adfiz. Lalkens vraagt zich af of zo’n omgang met de eed de achterdocht jegens intermediairs, verzekeraars, en bankiers juist niet doet toenemen; “*Het finale oordeel of de intermediairs het vertrouwen terugwinnen, ligt echter bij de klant. Of de eed daarbij helpt?*” (Lalkens, Financieele Dagblad 12 januari 2013)

Of de politiek met voldoening terugkijkt op de snelle invoering van de eed wordt door de media gelet op de vele resterende vragen wel betwijfeld. De discussie daarover zal ongetwijfeld worden aangewakkerd bij de behandeling van het wetsontwerp van de Minister van Financiën Dijsselbloem over een algemene financiële zorgplicht (Financieele Dagblad, 20 juni 2013). Bovendien heeft deze Minister in augustus 2013 een consultatieronde opgestart over (toch weer) de uitbreiding van de werkingsomvang van de eed en de introductie van tuchtrecht, zie hierover Hoofdstuk 7. De media concluderen dat de rust nog niet is wedergekeerd en er voor het herstel van vertrouwen kennelijk nog veel moet gebeuren.

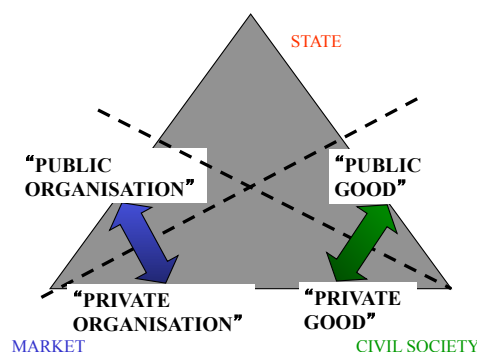
6 De bank als maatschappelijke onderneming en het centraal stellen van de klant in de eed

6.1 De bank als onderneming

De bankierseed moet worden afgelegd door beleidsbepalers en toezichthouders bij een, zo bepaalt de wetgever, financiële *onderneming*. Naast banken zijn dat ook beleggingsinstellingen en verzekeraars. Nieuw in de bankierseed, qua norm, zoals eerder opgemerkt, is het in de zorgvuldige belangenafweging tussen de klanten, de aandeelhouders, de werknemers, en de samenleving centraal stellen van de klant. In de eed is dit geformuleerd als volgt; “Ik zweer/beloof dat ik in die afweging het belang van de klant centraal zal stellen en de klant zo goed mogelijk zal inlichten.” Als uitgangspunten gelden dus; de bank is een onderneming, en die onderneming moet de klant centraal stellen. De klant is nu aangemerkt als de primaire stakeholder! De klant is niet een middel. De klant is het doel. Is dat werkelijk zo? Dat de klant centraal wordt gesteld, de klant die immers door bankiers, aldus sommige media werd gezien als een “muppet”, was voor de Commissie Maas en vervolgens voor de politici die hebben besloten tot een wettelijke bankierseed het allesoverheersende uitgangspunt (Karsing, 2013). Maar is dat wel reël, is dat werkbaar voor de bank die ook onderneming is? Het oogmerk van dit hoofdstuk is dus om te bepalen of de eed zoals die nu luidt wel mag worden verlangd van een winst gedreven onderneming, waarbij de klant in principe wel het middel is.

Voor een private onderneming gelden andere regels dan voor een overheidsdienst of instelling in het publieke domein. De grens tussen privaat en publiek – public or private? - is soms heel duidelijk, maar vaak ook niet. Er zijn ook hybride tussenvormen. En private organizations kunnen zich ook richten op public goods en nemen bewust een positie in de civil society (Van Tulder, 2006).

Figuur 5. The public-private interfaces

(Tulder, R. van, Zwart, A. van der, “International Business-Society management. Linking corporate responsibility and globalization”, Routledge, 2006, pag. 21)

Veel overheidsbedrijven in Nederland zijn geprivatiseerd. Sommige sectoren – onderwijs, zorg – zijn geworden tot branches waarin ondernemingsgewijs wordt geproduceerd of diensten worden verleend. Universiteiten concurreren, net zoals ziekenhuizen die overigens winst mogen maken en uitbetalen aan aandeelhouders. De verhuizing van publiek naar privaat domein verloopt niet altijd soepel. Er geldt een andere cultuur, andere regels, en een andere manier van afrekenen. Dit leidt wel tot problemen zoals bij de woningbouwcorporaties. Die problemen, soms schandalen, zijn vaak te herleiden tot falend toezicht hetgeen het gevolg is van een gebrek aan professionaliteit en/of gebrek aan moraliteit (Goodijk, 2012). Banken zijn ondernemingen, bevinden zich in het private domein, maar niet altijd, zoals DNB, De Bank Nederlandse Gemeente (BNG) en de Waterschap bank. Het zijn dus voornamelijk private ondernemingen.

Wat is een onderneming? De eed moet worden afgelegd door beleidsbepalers van financiële *ondernemingen*. Bij een omschrijving van het begrip onderneming in de literatuur zijn vijf elementen van overwegende betekenis (Santen, 2007). De onderneming is een organisatie waarbij (1) kapitaal, (2) arbeid, en (3) kennis worden gecombineerd met als doel (4) meerwaarde te genereren en dit in (5) concurrentie met andere. Meerwaarde hoeft geen financiële winst te zijn. Die meerwaarde kan van heel verschillende soort zijn en hangt af van de door de stakeholders afgesproken wijze van afrekenen. Het kan gaan om dividend of koerswinst – dus rendement op ingebracht vermogen – zoals bij beursgenoteerde vennootschappen, of om producten of diensten tegen een lagere prijs – bij de coöperatieve ondernemingen – of, zoals bij de universiteit, om goede academici die snel afstuderen, of bij het ziekenhuis om het zo snel mogelijk naar huis sturen van weer herstelde patiënten. De soort van toegevoegde waarde loopt parallel met de indeling profit, not for profit, en non profit.

6.2 Anglo-Amerikaanse versus Rijnlandse benadering

In de Anglo-Amerikaanse benadering, met een meer strikt onderscheid tussen publiek en privaat terrein, wordt vaak, maar zeker niet altijd, de onderneming toch vooral gezien als een geldverdienmachine. In die visie is de onderneming eigendom van de shareholders, zijn de managers hun trustees – de agency-theorie – en is maximale profit het doel (Keasy, 1997). Het gaat dan, extreem gesteld, alleen om geld, niet om lange termijn resultaat, continuïteit, duurzaamheid, of het genereren van maatschappelijke vooruitgang, resp. sociaal kapitaal. In de literatuur wordt op verschillende plaatsen als het voorbeeld van deze zienswijze opgevoerd de zgn. Dodge – Ford case uit 1919. Grootaandeelhouder Henry Ford wilde een meer sociaal beleid door auto's goedkoper te maken en daardoor bereikbaar voor de "gewone man". Dit ging ten koste van de winst en minority-shareholder Dodge beklagde zich. De rechter oordeelde als volgt. *"A business corporation is organized and carried on primarily for the profit of the stockholders. (...) The discretion of the directors (...) does not extend to change in the end itself, to the reduction of profits, or to the non-distribution of profits among stockholders in order to devote the mto other purposes. (...) It is not within the lawful powers of a board of directors to shape, and conduct the affairs of a corporation for the merely incidental benefit of shareholders and for the primary purpose of benefiting others"* (Jackson, 2011).

Die visie - de onderneming toebehorende uitsluitend aan de shareholders en ten dienste van de shareholders - wordt in de literatuur ook vaak toegedicht aan de econoom Friedman die artikelen schreef met als titel *The business of business is to maximise its profits*, en *The social responsibility of business is to increase its profits*. Friedman (Friedman 1970) (Van de Ven/Jeurissen 2009). Hier geldt dus bij uitstek het inmiddels ook in de VS wel verworpen shareholders agency model waarbij geld het ondernemen volledig beheerst, en er geen ruimte is voor managing by values, waar geldt *if it is legal, it is ethical*. Die benadering wordt – met afkeuring - fraai beschreven door David C. Korten; *"Behind its carefully crafted public-relations image and the many fine and ethical people it may employ, the body of a corporation is its corporate charter, a legal document, and money is its blood. It is at its core an alien entity with one goal: to reproduce money to nourish and replicate itself. Individuals are dispensable. It owes only one true allegiance; to the financial markets, which are more totally creatures of money than even the corporate itself"* (Korten, 1995)

In West Europa geldt toch meer als uitgangspunt het multi stakeholders model dat naast het Anglo – Amerikaanse, of liberal institutional model, ook wordt aangeduid als corporatist of social democratic institutional model (Van Tulder, 2006) In dit model zijn markt en civil society niet gescheiden maar verweven. Daarbij is een onderneming een instituut is op zich, een speler in het maatschappelijke veld, en niet zonder meer toebehorende aan de aandeelhouders. Dan geldt dus niet de property conception of

the corporation, maar een social entity conception (Blair, 1995) Ownership en control vallen dan niet zonder meer samen. In deze opvatting waarbij meer hybride governancemodellen bestaan, worden ook andere stakeholders dan de shareholders zeggenschap wordt gegund. Er is een “overlapping of spheres”, een “hybridization” tussen overheid, markt, en civil society (Van Tulder, 2006) De onderneming wordt in dit institutional model dan beschouwd als een nexus of contracts waarbij het management aandacht dient te schenken aan alle betrokken belangen (Keasy, 1997). In deze oriëntatie, ook wel Rijnlandse oriëntatie genoemd wordt de onderneming gezien als een instituut met een eigen moraliteit en is er niet een culture of profit maximization (Jackson, 2012). Corporate citizenship geldt dan als uitgangspunt. De corporate responsibility, zo stelt de te Genève gevestigde World Business Council for Sustainable Development (WBCSD), waarvan vele (West-Europese) multinationals lid zijn, kent naast een financial responsibility, een corporate environmental responsibility, en een corporate social responsibility. Interessant in dit kader is dat de WBCSD aangeeft dat, ondanks de bovenbedoelde hybridization, de overheid enerzijds en de ondernemingen anderzijds heel verschillende verantwoordelijkheden en bijbehorende middelen hebben om elk hun eigen bijdrage te geven aan de ontwikkeling van een duurzame maatschappij (WBCSD). Corporate social responsibility kan door ondernemingen vanzelfsprekend heel verschillend worden beleefd. Van Tulder onderscheidt “four approaches to CSR”, namelijk Inactive, Reactive, Active, en Pro-/interactive (Van Tulder 2006). De Proactive is de meest effectieve en leidt tot meer dan alleen compliance en integrity, ook tot een discussie over ethiek. Een actievere approach kan worden afgedwongen door een eed, of bijvoorbeeld door een specifiek voor bankiers geldende wettelijke zorgplicht, zie Hoofdstuk 7. Over normatieve en participatieve ethiek, zie Hoofdstuk 8.

Een vraag die ook in de literatuur wordt behandeld is of er in de Rijnlandse benadering geen primaire stakeholder is. Misschien toch de shareholder, omdat die uiteindelijk het financiële risico loopt, het residual risk. Dat is hier, bij de banken die een grotere maatschappelijke verantwoordelijkheid krijgen - zeker bij een wettelijke zorgplicht, zie hierna Hoofdstuk 7 - en gelet op de eed waarin de klant centraal wordt gesteld, vanzelfsprekend een belangrijke vraag. Het residual risk ligt echter, als men de crisis analyseert, helemaal niet bij de aandeelhouder, althans zeker niet uitsluitend bij hem. Het risico, of zo men wil de schade, kwam te liggen bij de reddende overheden, en vanzelfsprekend bij de klant, polishouder, gepensioneerde. Kortom, in de financiële crisis bleek niet uitsluitend de aandeelhouder alleen de benadeelde te zijn, maar velen stakeholders, en de maatschappij al geheel.

De Rijnlandse benadering zoals hier kort omschreven lijkt goed aan te sluiten op zowel de gewenste hedendaagse financiële ethiek als de wensen rondom een meer duurzame samenleving (Boatright, 2010) Betrokkenheid van alle stakeholders bij het ondernemen ondersteunt de ontwikkeling naar een meer duurzaam ondernemen en kan leiden van een op dit terrein inactieve fase naar een actieve of zelfs proactieve (Van Tilburg, 2012). Echter, worden de “Rijnlandse” ambities zoals uitgewerkt in mission statements en codes ook waargemaakt? Door veel financiële ondernemingen kennelijk niet, zo bleek in de financiële crisis.

6.3 De klant centraal in de eed

Daar waar het gaat om de opdracht van banken, hun mission statement, en hun maatschappelijke positie, heeft de Cie. Maas in 2009 met haar 73 aanbevelingen en de publiciteit die daar het gevolg van was ongetwijfeld veel te weeg gebracht. Dit is niet verwonderlijk want alom werd gevraagd om een geheel andere oriëntatie, om “het centraal stellen van de klant”. Aanvankelijk reageerden de banken afwachtend, verwezen naar misstanden in Amerika, of verscholen zich achter falend overheidstoezicht. RABO nam een bijzondere positie in en reageerde, zoals al opgemerkt, met de mededeling dat in haar coöperatieve doelstelling de klant, zeker die klant met de hoedanigheid van lid, altijd al centraal stond en dat het niet het overwegende doel is om aandeelhouders te bevredigen, want

die kent deze bank niet, en ook niet om het management bovenmatig te honoreren, want die honorering zou gepast zijn. Heel bijzonder in dit kader zijn de wijzigingen van het mission statement die in die tijd (toch) plaatsvonden bij ING en ABN. ING is afgestapt van “*waarde creëren voor aandeelhouders door hen voor langere termijn een hoog totaalrendement te bieden*”. Dit werd; “*klanten ondersteunen bij het maken van financiële keuzes voor de toekomst*”. ABN verving in 2009, het jaar waarin de Commissie Maas rapporteerde, “*maximale economische waarde te creëren voor aandeelhouders*” in “*voor lange termijn duurzame waarde creëren voor alle stakeholders*”. Dit wekt toch de indruk van een grote wijziging. Bij ING werd de klant centraal gesteld, in plaats van de aandeelhouder. En bij ABN werd maximale waarde voor de aandeelhouder vervangen door duurzame waarde voor alle stakeholders. Kortom; het advies van de Commissie Maas de klant niet meer te vergeten, had gevolgen, althans op papier.

Het centraal stellen van de klant in de tekst van de eed heeft eigenlijk, terwijl banken ondernemingen zijn, opvallend weinig kritische aandacht gehad. Er zijn overheidsbanken en er zijn private banken. De ene bank is de andere niet. De een is coöperatief en functioneert, zo mag men veronderstellen, in het belang van de klant, en de ander is beursgenoteerd en wordt verondersteld dividend uit te keren en gedraagt zich overigens meer of minder “Rijnlands”. Voor de wetgever zijn het allemaal ondernemingen die functioneren in de private sector. In de publieke sector geldt, in principe, al een eed, de ambtseed. Wat meer discussie over dit onderdeel van de eed in het politieke debat was op zijn plaats geweest. Misschien volgt die discussie alsnog indien er een algemene wettelijke zorgplicht komt, zie Hoofdstuk 7.

6.4 Kritische commentaren in de literatuur

Wel kritische aandacht, en fundamentele kritiek, voor het centraal stellen van de klant in de Nederlandse wettelijke bankierseed hebben Van der Linden en Boatright. Van der Linden; “*It seems that following the principle “I will give paramount importance to the client’s interests” without sufficient conceptual competence could, as particularists would readily agree, lead to overemphasizing the client’s interest and neglecting other important considerations.*” (Van der Linden, 2013). Hij wijst erop, in navolging van uitingen van verschillende banken in antwoord op een briefwisseling tussen de Monitoring Commissie Code Banken en de Autoriteit Financiële Markten (AFM), dat het centraal stellen van de klant – de “*client-focus*” – moet leiden tot een geheel andere benadering van aspecten van het bankieren, zoals bij “*profit, risk management, and product oriented organizing*”.

Die “*client-focus*” kan ook leiden tot “*patronizing the client*”. Interessant is hier een verwijzing naar een reactie van de TRIODOS Bank, bekend om haar afwijkend beleid, maar toch voorzichtig wanneer het gaat om de hier bedoelde “*client-focus*”; “*Because of the public function of banks and their responsibility for the system, it is of essential importance that banks hold a steady and balanced course. A course that is not one-sidedly determined by one interest, such as those of clients or shareholders, but that is based on a consideration of the interests of all stakeholders; clients, employees, the bank as an institution, shareholders, other financiers, and society as a whole*”. (Van der Linden, 2013)

Ook Boatright maakt in zijn analyse van de Nederlandse bankierseed enkele principieel kritische opmerkingen over het centraal stellen van de klant in relatie tot het ondernemingskarakter van de bank. Is, in zijn terminologie de bank de “*fiduciary guardian of the client*”, of niet? Dat dat zo is, wat de Nederlandse eed lijkt te veronderstellen, is voor Boatright geen uitgemaakte zaak, in die zin dat men die houding van de bank ook niet zonder meer mag verwachten. Hij wijst er ook op dat de bank een hele andere positie heeft dan andere eedafleggers, zoals artsen of professionals in de publieke dienst. De bank heeft met een cliënt een relatie van een contractuele aard, dat is anders dan de relatie

die een burger heeft met de overheid, of de patiënt met een arts. Bovendien kunnen die contractuele relaties met banken nogal uiteenlopen, waarbij het ook nog mogelijk is dat de bank zich als intermediair bevindt tussen cliënten. Natuurlijk brengt de ethiek met zich dat de bank aandacht moet hebben voor een *“fair balance”*. Maar er is niet een *“single right balance”*. Een bank die onderneming is, is niet een *“client-focused servant”*. Voor Boatright is de vraag waar de cliënt aanspraak op kan maken, gelet op de aard van het product en de positie van de bank als onderneming, een van de moeilijkste issues in de financiële ethiek. Hij legt in dit verband een link tussen de Business Principles van Goldman Sachs; *“Our clients’ interests always come first”* en het centraal stellen van de klant in de Nederlandse eed; *“Neither Goldman’s first principle nor the Dutch oath’s commitment to give “paramount importance to the client’s interests” provides much help in addressing this issue”* (Boatright, 2013)

6.5 Commissie Structuur Nederlandse Banken – NVB – AFM

Fundamentele kritiek op het hier besproken bestanddeel van de eed is zeker mogelijk in aanmerking nemende dat een bank een onderneming is. De wetgever, politici en sommige commentatoren en schrijvers kunnen dan wel gelet op het veroorzaken van de crisis betogen dat banken moeten veranderen en dat zij een maatschappelijke functie hebben, maar daar zit veel meer aan vast. De bank, een private onderneming met uiteenlopende verantwoordelijkheden, is niet zo maar een maatschappelijke onderneming. Daarvoor zou een “omzetting” nodig zijn, waaraan vele aspecten zijn verbonden. Of, heeft die omzetting bij sommige banken al plaatsgevonden door de staatssteun en/of het aandeelhouderschap van de Staat, en de wijziging van het mission statement?

In haar rapport opgesteld op verzoek van de Minister van Financiën “Naar een dienstbaar en stabiel bankwezen”, van 28 juni 2013, heeft de Commissie Structuur Nederlandse Banken, ook wel de Commissie Wijffels genoemd, duidelijk gekozen voor meer concurrentie en diversifiëring binnen het Nederlandse bankenlandschap (Commissie Structuur Nederlandse Banken, 2013). Het rapport is belangrijk en geeft aan wat de evolutie is in het denken over het in deze tijd “gewenste bankieren”, dat wil zeggen na de eerder genoemde rapporten van de Commissie Maas en van de Commissie De Wit Niet is gekozen voor een verplichte splitsing tussen zakenbanken en nuts/consumentenbanken. Zo’n advies is wel uitgebracht door een vergelijkbare commissie in Engeland, de Commissie Vickers. Wel worden systeembanken door de Commissie als aparte categorie aangeduid; *“die niet failliet mogen gaan vanwege hun verbondenheid met andere instellingen en omdat zij essentiële functies vervullen”*. Het risicoprofiel van die categorie moet worden beperkt door regelgeving, is een van de belangrijkste aanbevelingen van de Commissie. Dit sluit aan op de eerdere analyse van Boonstra, voor wie deze banken belangrijke kernfuncties vervullen in de economie. Hij wijst op het schemergebied tussen *“klant gedreven handel”* en *“handel voor eigen rekening en gewin”*. In dit schemergebied kan de bank te grote risico’s nemen omdat de wetenschap bestaat dat de overheid toch wel inspringt. Dit is een moral hazard ontstaan door de op zich begrijpelijke reactie van de overheden op de financiële crisis. Regelgeving moet naar zijn mening dan ook leiden naar maximering van het feitelijke handelsvolume van een systeembank (Boonstra, 2012). Naast regelgeving gericht op een passend risicoprofiel beveelt de Commissie een toename aan van concurrentie in de sector. Deze conclusie sluit aan op de bevindingen van De Jong in zijn studie naar marktfalen in de financiële intermediatie. Transformatie in de financiële bedrijfstak moet vooral ook het gevolg zijn van transparantie en meer concurrentie (De Jong, 2010).

Een aspect dat bij de Commissie maar summier aan de orde komt is de eigen verantwoordelijkheid van de consument, hetgeen ook zou kunnen bijdragen aan kritiek op het bestanddeel “centraal stellen van de klant” en aan een betere analyse van de positie van banken. De Minister zou, in afwijking van

het advies van deze Commissie, wel kunnen beslissen tot splitsing van banken zoals eerder bedoeld. Dan doet de klant zaken met een consumentenbank, met alle garanties die daar bij horen. Een andere aanpak, met misschien voor de consument dezelfde gevolgen, is een zeer verregaande wettelijke financiële zorgplicht voor bankiers. Dat is de weg die de minister lijkt te willen volgen. Over die zorgplicht, zie Hoofdstuk 7.

Voor deze Commissie is een bank een onderneming met heel verschillende doelgroepen. Als uitgangspunt geldt dat in de dienstverlening aan de consument banken *“in het verleden op onderdelen zijn tekort geschoten”*. De consequenties die daaraan worden verbonden zijn zoals gezegd meer concurrentie en diversifiëring, regelgeving en toezicht op een verantwoord risicoprofiel, en betere meer professionele commissarissen. Daarnaast, gezien de belangrijke maatschappelijke rol, en om het vertrouwen te herwinnen, wordt aanbevolen dat banken het *“sociaal contract herbevestigen door hun visie op de rol die zij in de samenleving vervullen te expliciteren in een maatschappelijk statuut en daarover de publieke dialoog aan te gaan.”*(.....) *De functie van een dergelijk document is dat het kan helpen waarborgen dat banken in de juiste geest handelen, iets dat met alleen regelgeving niet te bereiken is*”. Nergens in het rapport, anders dan verwacht, wordt aansluiting gezocht met de code van de NVB, de wettelijke eed, en het wetsontwerp rondom de zorgplicht. Hierdoor komt de positie van de klant, al dan niet centraal staand, dan ook niet als zodanig aan de orde. Kortom, de bank krijgt niet een status als maatschappelijke onderneming en er wordt ook niet een primaire stakeholder aangewezen. Wel worden banken verplicht, althans dat is de aanbeveling aan de Minister, te verklaren waar zij als onderneming die een bank exploiteert staan in de maatschappij in een zogenaamd maatschappelijk statuut. Dit maatschappelijk statuut is een nieuwe fenomeen maar de vraag rijst vanzelfsprekend of dat zal gaan leven en of het een andere inhoud krijgt dan nu de mission statements met bijbehorende kernwaarden en codes.

De eerste reactie op dit voorstel kwam van SNS Reaal. Men geeft aan graag in te gaan op het voorstel en reeds in de zomer van 2013 te komen met een dergelijk maatschappelijk statuut. SNS Reaal gaat met al haar verbonden maatschappijen, zo wordt betoogd ,terug tot het “nutsbankieren” dat 200 jaar geleden is aangevangen. *“Dan past het dat wij nadenken over het maatschappelijke belang van onze dienstverlening”*. (Financieele Dagblad, 3 juli 2013).

Ook voor de NVB dient de bank, blijkens haar Visiedocument “Naar een nieuwe balans” van juni 2013 vooral een onderneming te blijven. Hierbij wordt onderscheid gemaakt tussen banken in de vorm van een BV, NV, coöperatie, en de public banks (Visiedocument NVB, 2013). Of in een nieuw te formuleren code-eeed bestemd voor alle bankmedewerkers waar de NVB in 2014 mee komt de klant ook centraal zal staan, moet worden afgewacht. Zie ook Hoofdstuk 7.

Omdat er - zo kort na de invoering van de wettelijke eed - nog zoveel fundamentele discussie mogelijk is over het centraal stellen van de klant als meest specifieke bestanddeel van die eed, is het zeer opmerkelijk dat op de naleving wel reeds door de AFM strikt wordt gecontroleerd, aldus Piena en Christensen, werkzaam bij resp. DNB en AFM, in een nogal wantrouwig en ambtelijk aandoende omschrijving; *”Om er voor te zorgen dat de veranderingen niet weer vervliegen als de maatschappelijke druk afneemt vindt de AFM het belangrijk dat klantbelang centraal wordt geborgd in de dagelijkse praktijk. (...) De AFM beoordeelt of en in hoeverre de visie op klantbelang concreet in de doelstellingen is uitgewerkt. Wanneer de visie op klantbelang centraal is vastgesteld op een (te) hoog abstractieniveau, maar niet verder is door vertaald in concrete klantenbelang centraal doelstellingen en mijlpalen kan het nodig zijn dat aan te scherpen. Daarnaast is van belang dat de kernwaarden en de visie is door vertaald naar concrete handelingen in de dagelijkse praktijk. De visie*

op klantbelang centraal komt daardoor terug in KPI's, het beloningsbeleid, de prestatieafspraken en voorbeeldgedrag” (Piena /Christensen, 2013).

In het begin van dit hoofdstuk werd opgemerkt dat het oogmerk ervan is te bepalen of de eed zoals die nu luidt wel mag worden verlangd van een winst gedreven onderneming, waarbij de klant in principe het middel is, niet het doel. Het doel is winst in het voordeel van aandeelhouders. Een bank immers kan, zo bleek, ook zo'n onderneming zijn. Of dat werkelijk het geval is, zo werd boven uiteengezet, hangt af van het verkozen mission statement. De eed nu stelt evenwel die klant centraal en maakt hem tot primaire stakeholder. De opgeworpen vraag valt eigenlijk samen met de in hoofdstuk 1 geformuleerde subvraag 1; “Is de bank een maatschappelijke onderneming?” De conclusie luidt dat er in het kader van de financiële intermediatie weliswaar een belangrijke maatschappelijke functie kan zijn, maar dat een bank niet is een maatschappelijke onderneming in die zin dat altijd het maatschappelijke belang voorop staat. Dit betekent dat de vraag of *deze* eed, met het bestanddeel “centraal stellen van de klant” wel van banken mag worden verlangd, ook negatief moet worden beantwoord. (Daarom ook is zo interessant wat de inhoud wordt van de eed zoals de NVB die binnenkort zal voorstellen voor alle bankmedewerkers.) Banken zijn, staatsbanken uitgezonderd, vrije private ondernemingen met een door henzelf verkozen mission statement. Wel mag van banken worden verlangd, zeker bij een Rijnlandse benadering, dat zij verklaren hoe zij, als private onderneming, zullen omgaan met hun maatschappelijke verantwoordelijkheid. Daarom ook is, zo eerder al bleek, de suggestie van de Commissie Structuur Nederlandse Banken met betrekking tot een door banken te publiceren maatschappelijk statuut zeer te waarderen.

7 De resterende discussie over uitbreiding van de bankierseed, tuchtrecht, en wettelijke financiële zorgplicht

7.1 Uitbreiding van de eed

Er is nog steeds veel discussie over de nieuwe eed. Die discussie wordt ook voortdurend aangewakkerd door nieuwe berichten over banken of landen die nog steeds in financiële moeilijkheden verkeren en door de ontwikkelingen rondom een steeds verdergaand nationaal en Europees banktoezicht. Aanvankelijk bleef het vanuit de bancaire sector zelf, na hun verzet voorafgaande aan de invoering, opvallend rustig. Zo ook heeft er in de sector geen wezenlijke discussie plaatsgevonden over de norm “de klant centraal te stellen”, althans dat is niet in de openbaarheid gekomen. Wel was er summiere berichtgeving over een onderzoek naar de eigen code (Financieele Dagblad 26 maart 2013) In de politiek heeft de eed zeker wel nog steeds veel aandacht. Twee aspecten worden vooral besproken; te weten uitbreiding van het afleggen van de eed tot alle bankmedewerkers en introductie van tuchtrecht. Bedoelde uitbreiding komt hierna aan bod. Over tuchtrecht kan in het kader van dit onderzoek onderstaand maar een enkele opmerking worden gemaakt. Minister van Financiën Dijsselbloem heeft de Tweede Kamer over beide onderwerpen adviezen toegezegd. Daarnaast is er als gevolg van een wetsontwerp een discussie gaande over de zorgplicht van bankiers. Over de relatie daarvan met de eed, zie hierna.

Op 24 juni 2013 liet de sector weer wel van zich horen, drie dagen voor de publicatie van het rapport van de Commissie Structuur Nederlandse Banken, met het opmerkelijke bericht van de nieuwe directeur van de Nederlandse Vereniging van Banken (NVB) dat er hard wordt gewerkt aan een nieuwe cultuur en beter gedrag. Hij liet weten dat er een nieuwe niet vrijblijvende bankcode op komst is, met een eed voor alle medewerkers, en daaraan verbonden tuchtrecht. Die eigen nieuwe code komt er niet uit angst voor verdere wetgeving, maar omdat men zelf een instrument wil om de sector te reinigen, zo zegt NVB (Financieele Dagblad 24 juni 2013). Inmiddels heeft de NVB een visiedocument gepubliceerd onder de titel “Een nieuwe balans”. Concrete voorstellen voor discussie zullen in het najaar van 2013 worden gepubliceerd.

Uitbreiding van de *wettelijke* eed tot alle medewerkers is de wens van de Minister van Financiën, ook wel van commentatoren in de media die wijzen op een nog steeds bestaand gebrek aan een ethische heroriëntatie. Ook, zoals bleek, de NVB is voor een eed af te leggen door alle medewerkers, maar welke eed hier wordt bedoeld – welke inhoud en welke status - is nog niet duidelijk. Er is ook veel tegenstand om heel uiteenlopende redenen. Zo zijn er praktische argumenten als haalbaarheid en administratieve last. Dat soort argumenten blijven hier buiten beschouwing. Van Mierlo verdedigde in 2008, dus voor de discussie over de huidige wettelijke eed, een verplichte internationale beroepseed voor alle mensen die werken bij een onder toezicht staande financiële instelling (Van Mierlo, 2008). Hier gaat het bij de vraag over uitbreiding van de wettelijke eed zoals nu door Minister Dijsselbloem wordt voorgesteld uitsluitend om de principiële argumenten in relatie tot de inhoud van de eed. Zoals boven al omschreven was een plicht tot aflegging voor alle medewerkers ook het oorspronkelijke plan van Minister van Financiën De Jager. De Raad van State adviseerde toen daarover zeer negatief, vond een zodanig breed gebruik van de eed “*een oneigenlijk instrument*”, meende dat er onvoldoende aanknopingspunten zijn, zoals wel bij andere eden, bij toelating tot een beroepsgroep, en vindt het van belang dat zij die de eed afleggen “*gezien hun positie binnen de organisatie*” en hun “(eind)verantwoordelijkheid” kunnen worden beschouwd “*als een exponent of personificatie van de onderneming*” (Raad van State, 2012). In de wet volgde de beperking tot beleidsbepalers en commissarissen.

7.2 Commentaren op ontwikkelingen

Reden van meer principiële aard vindt men, zoals ook bij de Raad van State, bij Boatright en Rutgers (Boatright, 2013) (Rutgers, 2013). Het gaat hier om het karakter en de inhoud van de eed. Het karakter is dat van een eed voor de publieke sector, een politieke eed zelfs vindt Rutgers. Het doel is het vertrouwen te bevorderen. Maar voorzienbaar is dat de eed daarin slechts een zeer beperkte rol kan spelen omdat eigenlijk wordt gevraagd om een wijziging van het hele banking system (Rutgers, 2013). De eed is politiek richtinggevend en het centraal stellen van de klant is daarbij gebruikt als instrument, of zoals Boatright het uitdrukt; *“Indeed, it is the exclusive focus on shareholder interests that the Dutch oath is designed to counter”*. Met zo’n eed mogen anderen dan zij met een wezenlijke beslissingsbevoegdheid met betrekking tot de strategie en het beleid van de bank niet worden belast (Boatright, 2013). Bepalend is bijvoorbeeld de samenstelling van het productportfolio van een bank. Hierover beslissen beleidsbepalers en hun toezichthouders. Vanzelfsprekend kent de eed ook bestanddelen waarmee men wel elke bankmedewerker mag confronteren, zoals de geheimhouding.

In het verlengde van de overwegingen van Boatright en Rutgers - en overwegingen van de Raad van State - is de conclusie dat de eed met de huidige formulering, vooral door de eerder besproken bestandzden “centraal stellen van de klant” en “verantwoordelijkheid voor de samenleving” niet geschikt is voor een breder gebruik. Anders geformuleerd; het karakter en een deel van de inhoud maken de eed meer tot een bankeed, dan tot een bankierseed. Zou een bank als onderneming de eed afleggen dan maakt die bank daarmee een duidelijke keuze die zij wel, anders dan de individuele medewerkers, kan maken. Het is dan een keuze die noodzaakt tot verdere invulling, in het bijzonder van “de klant centraal stellen”, een invulling niet alleen op papier, in een mission statement, maar ook in de dagelijkse praktijk. Deze analyse, dat gelet op de formulering, dus de inhoud van de eed het meer zinvol is dat de bank, en niet de bankier individueel die eed aflegt, roept natuurlijk ook juridische vragen op. Kan een rechtspersoon/onderneming een eed af leggen? Van belang hierbij is dat algemeen wordt aangenomen, zeker in de literatuur dat er sprake kan zijn, of zelfs moet zijn van corporate citizenship. Hoe dan ook, de rechtspersoon bank kan verplichtingen op zich nemen en waarom dan ook niet die verplichtingen die zijn verwoord in een eed. Belangrijker in het kader van dit onderzoek dan de juridische vormgeving is dat deze analyse lijkt aan te sluiten op een van de adviezen van de Commissie Structuur Nederlandse Banken. De wetgever wordt in overweging gegeven, opdat de banken het vertrouwen van de samenleving herwinnen, er voor te zorgen dat *“banken hun visie op de rol die zij in de samenleving willen vervullen, expliciteren in een maatschappelijk statuut”*. Dus, niet eed, maar een *“maatschappelijk statuut”*. Deze elfde en laatste aanbeveling van de Commissie heeft nauwelijks aandacht gekregen van de pers. De Minister van Financiën, de opdrachtgever van deze commissie, komt pas in het najaar van 2013 met een reactie.

7.3 Tuchtrechtspraak

Tucht recht heeft als functie, naast het algemene Nederlandse strafrecht *“ethisch laakbaar handelen te sanctioneren”* (Gawronski/Tillema 2013). Dit gebeurt dan over het algemeen door beroepsgenoten, bijgestaan door juristen. Tucht recht is vaak gekoppeld aan codes, soms aan een eed, maar dat is niet noodzakelijk. Aan de orde in het tucht recht is over het algemeen de overtreding van een of meer specifieke gedragsregels samenhangend met de uitoefening van het beroep. Er wordt in de literatuur op gewezen dat het tucht recht alleen kan functioneren indien het een welomlijnde beroepsgroep betreft, zoals artsen, of advocaten, of journalisten. Bankiers, zo wordt betoogd, zijn dat niet. Zij verrichten onderling soms heel verschillende werkzaamheden, doen dat vaak in teamverband, werken niet op eigen naam maar die van de bank, werken ook niet voor de cliënt maar voor de bank, en zijn in operationele zin van die bank afhankelijk. (De bankier is geen “vrije” beroepsbeoefenaar.) (Gawronski/Tillema 2013) (Kimman, 2012) Het aantal commentaren in antwoord op de roep om

tucht recht van sommige politici is nog beperkt. Wel is duidelijk dat er bij een eventuele introductie daarvan vele vragen zullen rijzen. Moet het onderling? Of, moet er zoals bij advocaten een wettelijke basis zijn voor dat tucht recht? Wie mag eisen, alleen een beroepsgenoot, of ook de cliënt? Wat is de toegevoegde waarde naast het strafrecht en de contractuele regelingen zoals omtrent bankvoorwaarden en arbitrage? Dat alles, voor een deel vooral juridische vragen, kan hier niet aan bod komen. De NVB heeft nu aangegeven met een eigen tuchtregeling te komen. Dit sluit wel aan op het eerste geluid dat Minister van Financiën Dijsselbloem heeft afgegeven dat hij voorstander is van een onderlinge regeling.

Belangrijk hier wel is de vraag of gelet op het doel van de eed en de inhoud ervan zoals die nu luidt, dat doel – vertrouwen in de sector – beter kan worden bereikt met tuchtrechtspraak waarbij die eed ook als norm geldt. Gelet op de commentaren rondom tuchtrechtspraak in relatie tot de eed tot nu toe, maar vooral ook gelet op wat bovenstaand is opgemerkt over de inhoud van de eed kan worden opgemerkt dat tuchtrechtspraak de aard van de eed waarschijnlijk niet zal veranderen. In geval van conflicten zal zoals in andere branches met een eed en tuchtrechtspraak men toch vooral een claim baseren op overtreding van een meer specifieke norm. Effectief transparante tuchtrechtspraak rondom overtreding van een serieus bedoelde code, zoals nu door de VNB in het vooruitzicht wordt gesteld, zal uiteraard het aanzien van de sector en daarmee misschien van de eed waarmee men voor zichzelf die code van toepassing heeft verklaard wel (indirect) versterken.

7.4 Wetsontwerp algemene zorgplicht en de eed

Bij de Tweede Kamer is aanhangig - reeds zes maanden na de introductie van de wettelijke bankierseed - een ontwerp tot wijziging van de Wet op het Financieel toezicht, de Wijzigingswet financiële markten 2014. Onderdeel hiervan maakt uit een door de Minister van Financiën Dijsselbloem gewenste invoering van een algemene zorgplicht voor financiële dienstverleners. De voorgestelde tekst in de vorm van een extra artikel 2:24a luidt als volgt:

1. Een financiële dienstverlener neemt op zorgvuldige wijze de gerechtvaardigde belangen van de consument of begunstigde in acht.

2. Een financiële dienstverlener die adviseert, handelt in het belang van de consument of begunstigde.

Vanzelfsprekend bestaat hier een relatie met (de inhoud van) de bankierseed. Wat is de samenhang en zijn beide regelingen naast elkaar nodig zijn? Tegen die achtergrond komt dit wetsontwerp en de zeer kritische commentaren daarop aan de orde. In de Memorie van Toelichting bij het wetsontwerp wordt aangegeven dat de wens van invoering van een algemene wettelijke zorgplicht rustend op financiële dienstverleners oorspronkelijk afkomstig is van de AFM. In het wetsvoorstel kreeg de AFM de aanvankelijk de mogelijkheid in geval van overtreding van de zorgplicht een zogenaamde bestuurlijke boete op te leggen. Daarop is tijdens een door de Minister georganiseerde consultatieronde met marktpartijen veel kritiek geuit. Men vindt dat de algemene zorgplicht een te “open karakter” heeft en dat daarom een boete niet op zijn plaats is. Het wetsontwerp is op dit punt aangepast en nu kan de AFM nog slechts een zogenaamde aanwijzing geven. Wordt die niet opgevolgd dan is een boete wel mogelijk. De Minister vindt de wettelijke zorgplicht nodig omdat er een “informatiescheefheid” bestaat tussen de consument enerzijds en de financiële dienstverlener anderzijds, terwijl financiële producten steeds complexer worden. Een gebrek aan “financial literacy” bij de consument wordt ook door de Commissie Structuur Nederlandse Banken, tegen de achtergrond van de financiële crisis, genoemd als reden voor meer regulering. In de Memorie van Toelichting bij het wetsontwerp wordt aansluiting gezocht bij rechtspraak van de Hoge Raad waaruit blijkt dat “*financiële dienstverleners gezien de bijzondere functie die financiële instellingen in het maatschappelijke verkeer vervullen, ook in het civiele recht een zorgplicht hebben jegens hun klanten*”

die verder gaat dan de zorg die marktpartijen onder normale omstandigheden jegens elkaar in acht moeten nemen". Publiekrechtelijk handhaving, dus door een overheidsautoriteit, in dit geval de AFM, bij schending van de zorgplicht, vindt de Minister van belangrijke aanvullende betekenis.

In de Memorie van Toelichting wordt overwogen dat vaak de consument niet in staat is zich een volledig oordeel te vormen over de risico's van financiële producten. Maar ook wordt overwogen dat de algemene zorgplicht geen afbreuk doet aan de eigen verantwoordelijkheid van de consument om zich naar vermogen te informeren. Terwijl de bancaire sector nauwelijks op het ontwerp heeft gereageerd, en voor zover dat wel het geval was betrekkelijk positief, zijn de commentaren in de media, ook van verschillende wetenschappers, bepaald negatief. Er wordt alom op gewezen dat de overheid wederom een politiek signaal heeft willen afgeven, terwijl de extra regelgeving waarschijnlijk niet echt een oplossing is. Nadat er al zoveel extra wetgeving op de financiële sector is afgekomen wordt nu ook nog een "dubbel-op clause" voorgesteld (Financieele Dagblad, 20 juni 2013). Triodos directievoorzitter Blom vindt dat de regelmakers doorschieten. Hij is voorstander van regelgeving want; *"een bankensector die zijn eigen bestaan in gevaar brengt, is maatschappelijk onaanvaardbaar"* (Financieele Dagblad 15 juni 2013). Maar bankieren blijft ondernemen en net zoals de Commissie Structuur Nederlandse banken bepleit hij meer diversiteit en concurrentie in de bancaire sector, in het voordeel van de consument. Vanuit de politiek is nog weinig gereageerd op het wetsontwerp, waarschijnlijk als gevolg van het zeer negatieve advies van de Raad van State, zie hierna. De PvdA heeft wel gereageerd en vindt het voorstel niet ver genoeg gaan. Het voorstel voorziet nu alleen op controle door de AFM op naleving van de zorgplicht jegens de consument. Dit zou moeten worden uitgebreid met ook een zorgplicht van de bankier jegens ziekenhuizen, scholen, ZZP-ers, woningbouwcorporaties en MKB, omdat ook daar te weinig financiële kennis bestaat (Financieele Dagblad, 26 maart 2013). Weer dus een verwijzing naar het bestaan van een verondersteld gebrek aan financial literacy

De Raad van State heeft negatief geadviseerd over (ook) dit wetsontwerp, is *"niet overtuigd van nut en noodzaak van een zo ver gaande publiekrechtelijke zorgplicht"* (Brief Raad van State, 8 april 2013). Er wordt geen toegevoegde waarde van verwacht en er wordt gewezen op de kans van afnemend verantwoordelijkheidsbesef bij de consument. Belangrijk wordt in dit kader gevonden de al bestaande regelgeving met betrekking tot de informatieplicht en transparantie van voorwaarden en provisie. Het advies is voor de Minister van Financiën geen aanleiding geweest zijn ontwerp wezenlijk te wijzigen. Hij blijft van mening dat de publiekrechtelijke toets de AFM een betere mogelijkheid geeft om in te grijpen bij nieuwe ongewenste ontwikkelingen of producten, terwijl er geen nieuwe materiele normen worden geïntroduceerd voor de financiële dienstverleners (Brief van 15 mei 2013).

De meest vergaande vorm van regulering is volledige nationalisatie van het bankwezen. Dat wordt algemeen afgewezen, zoals ook door de Commissie Structuur Nederlandse Banken. Blom merkt hierover op dat voor staatsinstellingen vaak uniformiteit als uitgangspunt geldt. Dat zou funest zijn voor de financiële dienstverlening en leiden tot economische stagnatie. Banken moeten innovatief zijn en op eigen en verschillende wijze kunnen bijdragen aan een duurzame economie (Financieele Dagblad, 15 juni 2013). Zij kunnen een heel verschillend verdienmodel hebben. Het is ook tegen die achtergrond dat de Commissie Structuur Nederlandse Banken de veel besproken en binnen de Europese unie veel verdedigde splitsing tussen zakenbanken en nuts/consumentenbanken afwijst. Concurrentie en diversifiëring met ook mogelijkheden voor nieuwe financieringsvormen, bijvoorbeeld kredietunies en crowd funding, moeten mogelijk zijn. Dit moet leiden tot meer concurrentie waarbij de dienstverlening moet plaatsvinden met *"zorg voor de consument en met inachtneming voor alle spelers geldende beginselen"* (Commissie Structuur Nederlandse Banken, 2013).

De wettelijke bankierseed en de eventueel daarnaast in te voeren algemene zorgplicht kennen een verschillende formulering. Belangrijk bij de eed is vooral, zoals eerder aan bod kwam, dat in de afweging van belangen de klant centraal staat. In de zorgplicht gaat het om het op zorgvuldige wijze in acht nemen van de gerechtvaardigde belangen van de consument. Het onderdeel “gerechtvaardigde belangen” vraagt bij discussie over een schending om een extra beoordeling. Opmerkelijk hier nog is het verschil in de voorgestelde wetswijziging tussen bovenomschreven lid 1 en lid 2 van art. 2:24a. In lid 1 staat de verplichting de gerechtvaardigde belangen van de consument in acht te nemen. In lid 2 staat dat de financiële dienstverlener die adviseert handelt “in het belang van de consument”. “In het belang van de consument” sluit wel aan op “de klant centraal stellen”. Belangrijk hierbij nog is dat de eed en de zorgplicht verschillende adressanten kennen en heel verschillend zijn van karakter. De eed is een individuele eed, met een wettelijke basis, dus verplicht. Het is een individuele bevestiging van het op zich nemen van geformuleerde verplichtingen. Het is niet zoals de zorgplicht een artikel in een publiekrechtelijke regeling, een (rechtstreekse) norm op basis waarvan de overheid, in dit geval de AFM, corrigerend jegens financiële dienstverleners, ondernemingen dus, kan optreden. Dat optreden, zo is althans de bedoeling, kan zeer vergaan, zoals het verbieden van naar het oordeel van de AFM te hoge tarieven. Toch is er natuurlijk wel een samenhang tussen deze twee normen die dus een heel nader karakter en een andere adressant hebben. De oorsprong van beide, de crisis en het verloren gegane vertrouwen in de bancaire sector, is dezelfde.

De eed en de wettelijk geformuleerde zorgplicht zouden elkaar kunnen versterken, zoals bij uitleg van de tekst, dus bij vaststelling in een bepaald geval van de verplichting van een bankier. Maar, dat kan gezegd worden van vele normen. Zouden banken een maatschappelijk statuut formuleren, zoals geadviseerd door de Commissie Structuur Nederlandse Banken, dan zal zo’n statuut ook worden betrokken bij de beoordeling in een bepaald geval, net zoals wellicht een code van de NVB. Heeft de zorgplicht dan, dat wil zeggen bij uitleg van de eed, veel toegevoegde waarde? Dat is niet zo gelet op de ruime en veelzeggende formulering van de eed en de beperkte tekst van de wettelijke zorgplicht. De wettelijke zorgplicht is toch vooral een publiekrechtelijk middel voor de AFM om in te grijpen zo dat al niet zou kunnen op basis van enige ander meer specifieke norm.

De eed is zoals uiteengezet van geheel andere aard dan de voorgestelde zorgplicht. Daarom kunnen eed en zorgplicht als hier bedoeld naast elkaar bestaan. De extra waarde van de zorgplicht is, zoals overwogen door de Raad van State, zeer beperkt, maar het is wel een middel van overheidsingrijpen. Tegen het bestaan van dat ruime middel wordt wel terecht aangevoerd dat het kan leiden tot een te vergaande regulering en beperking van ondernemersvrijheid die banken nodig hebben, ook in het belang van de consument.

In dit hoofdstuk werd geconcludeerd dat om redenen van principiële aard het niet is aan te bevelen de werkingssomvang van de eed uit te breiden door ook anderen dan beleidsbepalers en toezichthouders te verplichten de eed af te leggen. Het voorstel van de Minister van Financiën alle bankmedewerkers daartoe te verplichten wordt hier dus afgewezen. De analyse is dat met handhaving van de huidige tekst het toch meer een bankeneed dan een bankierseed is, en dat anderen dan beleidsbepalers en toezichthouders niet verantwoordelijk kunnen zijn voor het beleid van de bank en het productenportfolio. (Dit neemt niet weg dat enkele onderdelen van de eed in principe wel verplichtend zouden kunnen zijn voor alle medewerkers.)

Daarnaast werd in dit hoofdstuk – in het kader van resterende discussies – bezien of tuchtrechtspraak aan de eed moet worden verbonden. De conclusie luidt, in aansluiting op literatuur, dat dit niet is aan te bevelen omdat er niet een homogene groep beroepsbeoefenaars is, zoals dat wel het geval is bij

andere beroepseden. Bankiers zijn daarvoor op te uiteenlopende wijzen actief. Terecht is de Minister van Financiën van oordeel, gelet op vele andere (juridische) aspecten, dat als er tuchtrecht moet komen, dit onderling tuchtrecht moet zijn van de NVB.

De derde opgeworpen vraag in dit hoofdstuk is of de komst van een wettelijke algemene zorgplicht voor bankiers – zoals nu aanhangig is bij de Tweede Kamer – verandering brengt in de functie van de eed. De conclusie luidt dat er zeker een samenhang is, maar dat het toch gaat om normen van een heel verschillende aard, en met een andere adressant. De eed is een individuele bevestiging van een persoonlijke verplichting. De in te voeren zorgplicht richt zich tot de banken als onderneming en verschaft de AFM de mogelijkheid in te grijpen. De bankierseed en de nieuwe zorgplicht kunnen goed naast elkaar bestaan, juist omdat zij zo verschillend zijn. Hun herkomst is overigens dezelfde; een gebrek aan vertrouwen.

8 Organizational ethics. Hoe om te gaan met de bankierseed?

8.1 De eed en integriteitsbeleid

Met het afleggen van de bankierseed is men er niet. Voor het doel, herstel van vertrouwen, is meer nodig. In dit hoofdstuk wordt nader bezien wat daarover wordt opgemerkt in de literatuur en in de media.

Vele auteurs, waaronder ook de opsteller van de tekst van de eed Van Mierlo, wijzen erop dat eed alleen effect zal hebben bij een opvolgend beleid, vaak integriteitsbeleid genaamd. Aldus Lalkens is de bankierseed zinloos zonder onderhoud. *“De eed kan helpen weerstand te bieden tegen de waan van de dag”*, maar dat zal alleen dan het geval zijn als die eed nadruk legt op persoonlijke verantwoordelijkheid. Omdat de eed nog geen enkele historie heeft, is niet zeker dat na de crisis, als de commerciële druk weer toeneemt, de eed het gewenste effect zal hebben (Lalkens, Financiële Dagblad, 13 juli 2013) Grote ondernemingen kennen nogal eens een integriteitscode, of business ethics code. Soms zijn het ook de branche organisaties die daarin voorzien, zoals de NVB. Naast een branche code kan er dan dus nog een interne eigen code bestaan, naast vaak in relatie met het mission statement geformuleerde kernwaarden. (Voorbeelden van banken in lay out verwerken.) Zo’n mission statement kan richtinggevend zijn, voorzien in een corporate credo. Bij het integriteitsbeleid echter zijn regels en verklaringen op zich geen garantie voor een oplossing, aldus Kaptein, tenzij die regels zijn ingebed in een cultuur (Kaptein, 1998)

Integriteitsbeleid afgestemd op de ethische ambities van een onderneming is belangrijk. Dat een onderneming zich hier mee bezighoudt is in een Rijnlandse benadering voor velen vanzelfsprekend. Er geldt niet; *“If it is legal, it is ethical.”* Ondernemingen gaan in het kader van hun corporate citizenship op zoek naar eigen normen. Dat het ook nodig is, dat wil zeggen voor een goede verantwoorde ordening van de maatschappij, is onder anderen betoogd door Fukuyama. Hij komt tot de conclusie dat door de globalisering, de vermenging van culturen, het hoge tempo van de ontwikkelingen, en in het bijzonder de economisering van de maatschappij – waarbij de economie de richting bepaalt er een morele desoriëntatie ontstaat. Ondernemingen hebben als belangrijke spelers in de maatschappij hier een rol en dienen bij te dragen aan meer moreel besef. (Fukuyama, 1999) Die eigen normen, wellicht vervat in een code en bekrachtigd met een eed, moeten wel binnen de onderneming gaan leven. Of dat lukt is mede afhankelijk van de ondernemingscultuur en de ruimte die wordt geboden om een eigen ethiek te laten ontstaan.

Over het organiseren van een integriteitsbeleid binnen een onderneming – vaak aangeduid als Organizational ethics – is veel literatuur. Een dergelijk beleid bestaat ook werkelijk als zodanig bij banken, zoals blijkt uit het bestaan van de codes, het ondertekenen daarvan door de medewerkers, de soms voortdurende interne discussie over herijking van de kernwaarden, en het functioneren van een ethical committee waaraan zich in de praktijk voortdoende kwesties kunnen worden voorgelegd. In de financiële sector krijgt dit integriteitsbeleid een extra dimensie. Het moet namelijk, althans dat lijkt de wens, leiden tot een andere cultuur. *“Een gedragsverandering bij de verantwoordelijken in de financiële sector is noodzakelijk”*, luidt een conclusie van de Parlementaire Enquêtecommissie Financieel Stelsel (Commissie De Wit, 2010).

8.2 Normatieve en participatieve ethiek

Bezig zijn met ethiek vereist altijd, zo zegt Jeurissen, een innerlijke motivatie (Jeurissen, 2009) Ethiek is een sociaal fenomeen, dat wil zeggen tijd en plaats gebonden. En het is verbonden aan een

gemeenschap, zoals een land, vereniging, of onderneming. Het is verbonden, hier als ondernemingsethiek, aan de onderneming, de bank. Die bank heeft een eigen functie in de maatschappij. De maatschappelijke ambities van de bank kunnen en mogen, omdat het in principe een private onderneming is, heel verschillend zijn. Zie hierover en over de verschillende CSR approaches zoals omschreven door Van Tulder, ook Hoofdstuk 6. (Van Tulder, 2006) Medewerkers van de bank, en in het bijzonder beleidsbepalers en toezichhouders, moeten zich gelet op die vereiste innerlijke motivatie, met die ambities kunnen identificeren. In dit kader wordt wel onderscheid gemaakt tussen een strikt normatieve ethiek, welke de bankier leert wat wel en niet is toegestaan, en een meer participatieve ethiek waarbij de ambitie is bij te dragen aan een betere samenleving (Van Luijk, 1993). Bij de verschillende benaderingen behoort ook een specifieke bedrijfscultuur, zoals die ook binnen banken heel verschillend kunnen zijn. Van Mierlo geeft daarvan in zijn boek “Gepast en ongepast geld” fraaie voorbeelden van (Van Mierlo, 2008).

De tekst van de bankierseed heeft bestanddelen in zich welke aansluiten bij zowel een normatieve als een meer ambitieuze participatieve ethiek. De bestanddelen geheimhouding, geen misbruik van kennis, en het naleven van de wet, lijken voor de hand te liggen als normen voor de verantwoorde dagelijks beroepsuitoefening. Hetzelfde zou gezegd kunnen worden van meer specifieke normen die niet in de eed staan maar soms wel in codes of bedrijfsreglementen, zoals geen diefstal, geen omkoping, geen misleiding, geen ontvangen van steekpenningen, geen misbruik van voorkennis. Bij het eerste bestanddeel van de eed; “Ik zweer/beloof dat ik mijn functie integer en zorgvuldig zal uitoefenen”, wordt het al moeilijker. Wat is “integer”? Kan dat per bank verschillen? En “zorgvuldig”? Beschouwt men integer en zorgvuldig als; doen wat je zegt, doen wat is afgesproken, dan ligt het betrekkelijk eenvoudig. Ook in het dagelijkse spraakgebruik lijkt men vooral juist dat te bedoelen met integriteit; doen wat je hebt beloofd. Integriteit in de zin van voortdurend de ethisch afweging maken of men met de juiste dingen bezig is, en op de juiste wijze, is van een heel ander orde. Die integriteit kan bijvoorbeeld betekenen dat men *zorgvuldig* de beleggingsfondsen die de bank verkoopt, meer of minder groen en/of duurzaam, selecteert. Die integriteit kan per bank vanzelfsprekend verschillen, afhankelijk van de meer of minder participatieve ethiek welke men wil, of zegt te willen volgen. Daarom is dit eerste bestanddeel van de eed een lastige bij een controle op naleving. Datzelfde geldt voor het bestanddeel ; “Ik ken mijn verantwoordelijkheid voor de samenleving”. Wordt daaraan voldaan door de wet na te leven, of zijn de ambities van de bank verdergaand. Zo ja, dan is altijd nog de vraag of de bankier daar persoonlijk dezelfde opvattingen over heeft, maar die problematiek – verschil van ethisch inzicht tussen de bankier en zijn werkgever, de bank – moet hier buiten beschouwing blijven.

De Nederlandse wettelijke bankierseed, en enkele bestanddelen daarvan meer in het bijzonder, maken wat boven is genoemd Organizational ethics binnen een bank absoluut noodzakelijk voor het welslagen van die eed, dus voor het bereiken van het met deze eed beoogde doel; herstel van vertrouwen. Is er geen bekendheid bij de individuele bankier omtrent de ethische ambities van zijn bank, slechts normatief en/of meer of minder participatief, dan is hij niet in staat de eed zelf inhoud te geven.

8.3 Ondernemingsmoraliteit

De conclusie dat gewenste ondernemingsmoraliteit alleen wordt bereikt bij specifiek daarop gericht actie is niet nieuw, maar juist hier wel zeer van toepassing omdat de eed – wettelijk voorgeschreven! – verregaande elementen omvat van een participatieve ethiek. Nielsen spreekt in dit verband van een noodzakelijk “*dialogic leadership*”; het veronderstelt dat de top van de onderneming daadwerkelijk uit is op gewenste en nader te omschrijven moraliteit, en daarover binnen de onderneming voortdurend

overleg over voert (Nielsen, 1990). In dit kader wordt ook wel onderscheid gemaakt tussen een bewust gekozen stimuleringsstrategie en een nalevingsstrategie. Bij de implementatie van een eigen bedrijfsethiek dient de stimuleringsstrategie ruimte te laten voor dialoog, voor zelfsturing binnen door de onderneming aangereikte kaders. Dat bevordert verantwoordelijk gedrag. Monitoring is daarbij nodig en vervolgens het afleggen van verantwoording in het kader van corporate social responsibility. Verschillende systemen bestaan hiervoor reeds. Hummels en Karssing beschrijven hoe ondernemingen die dit zeer serieus nemen rapporteren in het kader van wat dan wel wordt genoemd; ethische accounting, of ethische auditing, of sociale auditing, en sociale balans. (Hummels/Karssing, 2009). Zij gaan hierbij zo ver dat in het kader van de auditing alle stakeholders moeten worden betrokken, en duiden dit aan als ; “inclusiviteit”; “de mate waarin de belanghebbenden vrij en in staat zijn om te participeren in de dialoog die als grondslag dient voor het beoordelen van het organisatorische handelen”. Het bovenstaande met betrekking tot bevordering van de eigen ondernemingsethiek geldt net zo voor introductie van de eed en het noodzakelijke opvolgende proces. Met alleen het afleggen daarvan is men er niet. Dat is de consequentie van de aard en verstrekkende inhoud ervan. Deze conclusie sluit aan op de eerdergenoemde analyse van Rutgers, zie Hoofdstuk 6, dat de eed een politiek karakter heeft en veel weg heeft van een ambtseed, terwijl het hier gaat om private ondernemingen (Rutgers, 2013).

Over de inrichting van Organizational ethics rondom de eed, en de organisatie van de noodzakelijke interne dialoog verschijnen nu, kort na de invoering van de eed, al verschillende publicaties. Spoor wijst erop dat kan worden geleerd van integriteitsprogramma’s die bij de overheid na herintroductie van de ambtseed zijn ingevoerd. Integriteitsmanagement is gebaseerd op dialoog, transparantie, en persoonlijk aandacht (Spoor, 2013). Brouwer acht daarnaast transparantie en sanctie bij overtreding van de eed eveneens vereist (Brouwer, 2013). Alom wordt gewezen op het noodzakelijke voorbeeldgedrag van de top van de onderneming. Voorbeeldgedrag is een “must”. Blijft het bij mooie woorden die niet worden vertaald naar concreet gedrag dan is het window dressing en dat leidt juist hier, bij ethiek, tot cynisme (Hummels/Karssing, 2009). Een bankierseed en opvolgend integriteitsbeleid op papier alleen is niet voldoende. *“De juiste “tone at the top” is ook niet voldoende. Practice what you preach is nodig”* (Wielenga/Van den Hout, 2013). In dit kader is dan ook zeer interessant dat DNB en AFM zeggen resultaat te boeken met hun nieuwe controle op gedrag en cultuur in de bancaire sector. Daarvoor hebben deze toezichthouders specifieke psychologische expertise ingeschakeld (Piena/Christensen, 2013).

De conclusie van dit hoofdstuk luidt dat organizational ethics – het implementeren en uitvoeren van een ondernemings-integriteitsbeleid - binnen een bank noodzakelijk is voor het welslagen van de eed. Een eed zonder de vereiste bijbehorende cultuur zal geen functie hebben. Voor het creëren van die cultuur is een voortdurende dialoog – dialogic leadership – noodzakelijk. Dit alles betekent niet dat elke bank hier dezelfde aspiraties moet nastreven. Een bank als private onderneming kan kiezen voor een meer of minder normatieve, respectievelijk participatieve ethiek. Dat de bank zich hierover uitsprekt, zoals in de vorm van het eerder bedoelde maatschappelijke statuut, is belangrijk.

9 Conclusies en synopsis van belangrijkste overwegingen

9.1 Beantwoording probleemstelling en subvragen

Subvragen welke voor een antwoord op de probleemstelling noodzakelijkerwijze voorbij moeten komen, zo werd gesteld in Hoofdstuk 1, zijn;

1. Is de bank een maatschappelijke onderneming?
2. Moet de verplichting tot het afleggen van de eed – nu alleen voor beleidsbepalers – worden uitgebreid tot alle medewerkers?

Subvraag 1 werd in Hoofdstuk 6 negatief beantwoord. Een bank is een onderneming, maar niet een maatschappelijke onderneming in die zin dat altijd het maatschappelijke belang voorop staat. Dit kan anders zijn bij staatsbanken en ook private banken hebben hier een keuze.

Subvraag 2 werd in Hoofdstuk 7 negatief beantwoord. Hierbij werd de aantekening geplaatst dat als de bankierseed wel zou moeten worden afgelegd door een grotere groep dan thans – zoals voorgesteld door de Minister van Financiën, en ook door de NVB – de tekst van de eed aanmerkelijk dient te worden aangepast.

De probleemstelling; “Heeft de bankierseed toegevoegde waarde bij het herstel van vertrouwen in de financiële sector?” wordt door dit onderzoek positief beantwoord.

In het onderzoek vond een duiding plaats van de wettelijke bankierseed, in aanmerking nemende de aanleiding van de introductie van de eed, het doel, de (tekstuele) inhoud, de adressant, karakter en (juridische) status. Mede door een vergelijking met andere eden – van de advocaat, de arts, en de ambtenaar – werd de bankierseed aangemerkt als; een beroepseed met een wettelijke basis, die toegang verschaft tot het beroep, een negative duty approach kent, maar ook zeer zeker een ambitieuze proactieve publieke verplichting jegens de maatschappij, met daarnaast de klant als adressant. De bankierseed staat qua inhoud dicht bij de artseneed – hoewel die geen wettelijke status heeft - terwijl bankiers niet een homogene beroepsgroep vormen. Omdat een fiduciairy relationship tussen de klant en de bankier als vertegenwoordiger van de bank die ook onderneming is ontbreekt, is kritiek op de inhoud van de eed mogelijk.

Bij de positieve beantwoording van de vraag naar de toegevoegde waarde bij het herstel van vertrouwen in de financiële sector passen enige aantekeningen, waarvan de belangrijkste – zie ook de samenvatting hierna - zijn;

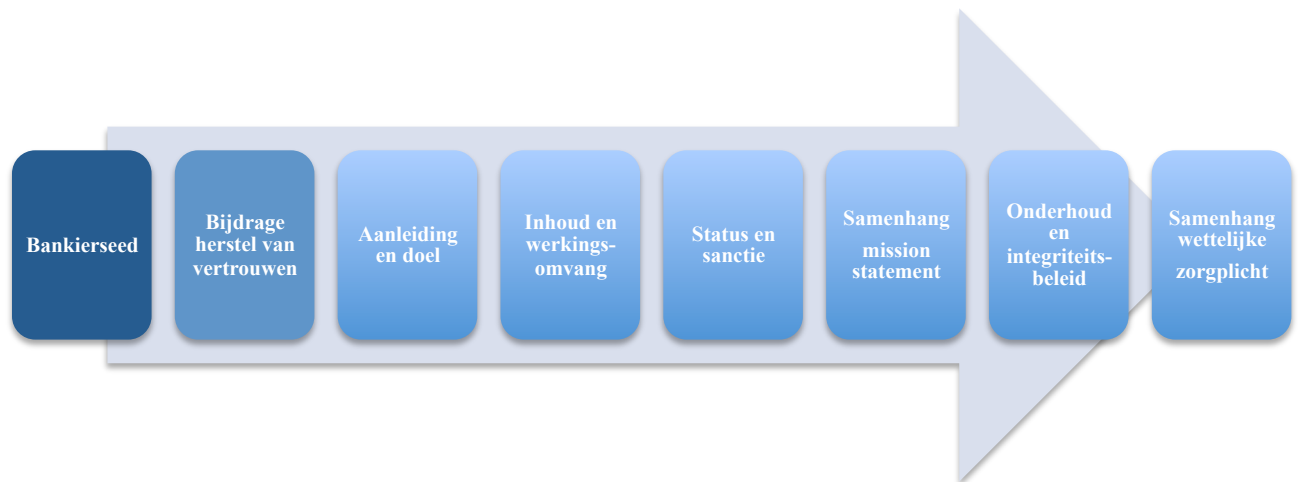
- De komst van een eed is toe te juichen.
- Een wettelijke bankierseed heeft, gelet op de aanleiding voor de invoering ervan, verschillende voordelen, geen nadelen.
- De tekst van deze nu geldende eed is voor private banken te publiek en te proactief.
- De toegevoegde waarde zou groter zijn bij een minder ambitieuze, meer realistische eed.
- De toegevoegde waarde zal afhankelijk zijn van de implementatie en het onderhoud van de eed in het kader van een breder ondernemings-integriteitsbeleid.

De hierboven geformuleerde antwoorden op de probleemstelling en de twee subvragen worden hierna in hun samenhang nog eens samenvattend beargumenteerd.

9.2 Synopsis van belangrijkste overwegingen

Van de criteria die van belang zijn bij de eed als middel tot herstel van vertrouwen in de financiële sector - zoals bleek in deze studie - zijn de voornaamste opgenomen in onderstaande figuur. Deze criteria, en de overige, komen hierna nog aan bod.

Figuur 6. Conceptueel model

-1. Nederland heeft sinds 1 januari 2013 een wettelijke bankierseed. Voor zover bekend is Nederland het enige land met een dergelijke *wettelijke* regeling. Er bestond al een moreel ethische verklaring in de code van de NVB. Deze verklaring was in zoverre verplicht dat op de code, omdat de wet dat bepaalde, het comply or explain principe van toepassing was. De moreel ethische verklaring is door de wetgever omgezet in een wettelijk eed en functioneert nu als een beroepseed die geldt als toetredingseis voor beleidsbepalers en commissarissen.

-2. De financiële crisis was de aanleiding voor de introductie van de wettelijke bankierseed. Algemeen wordt aangenomen – in de literatuur, in de media, in de politiek, en ook in de bancaire sector zelf – dat die financiële crisis het gevolg is van een bankencrisis. Die bankencrisis is terug te voeren op systeemfouten, gebrek aan regulering, en onverantwoord immoreel gedrag.

-3. Het beoogde doel van de eed, voor zowel de wetgever als de financiële sector, is herstel van vertrouwen in de financiële sector.

-4. Voor een goed begrip van de mogelijke toegevoegde waarde van de wettelijke bankierseed voor het herstel van vertrouwen is een vergelijking met andere beroepseden – de artseneed, de advocateneed, en de algemene ambtseed - zeer instructief. Aanleiding, doel, (tekstuele) inhoud, adressanten, en (juridische) status van de eden lopen zeer uiteen. Door de vergelijking is een nadere duiding van de eed – als privaat, publiek, passief, proactief, zie hierna – mogelijk. De vergelijking is ook instructief daar waar het gaat om aanbevelingen met betrekking tot het daadwerkelijke gebruik binnen de banken en vervolgens het onderhoud van de eed.

-5. Over de effectiviteit van de eed in het werkelijke gedrag van de bankier kan zo kort na de invoering daarvan nog niets worden gezegd op basis van empirie. Wel is duidelijk dat het fenomeen bankierseed leeft; in de wetenschappelijke literatuur, in de media, in de politiek, en blijkens hun eigen berichten in de bancaire sector zelf. Dit zal ook het gevolg zijn van een tweetal nog aanhangige wetswijzigingen

welke verband houden met de eed. Een van de effecten van de eed is dus op zijn minst dat deze bijdraagt aan een voortzetting van de discussie over een ethische heroriëntatie op het bankieren.

-6. Uit de vergelijkende analyse blijkt dat de wettelijke bankierseed door de verschillende bestanddelen van de tekst is aan te merken als een verplichte zeer ambitieuze beroepseed. De eed kent zowel een negative duty approach, als ook een veronderstelde proactieve verplichting jegens de maatschappij. Dit laatste krijgt gestalte door de zorgvuldige belangenafweging, het daarbij centraal stellen van de klant, en het werken aan herstel van vertrouwen.

-7. De bankierseed staat veel dichterbij de artseneed dan bij de advocateneed en de algemene ambtseed. Het publieke karakter van de ambtseed spreekt voor zich, maar is ook aanwezig bij de advocateneed. Bij beide eden is niet een primaire adresant genoemd, zoals de cliënt of burger. Wel bij de bankierseed en de artseneed, namelijk de klant en de patiënt. De artseneed heeft als voorbeeld gediend voor de moreel ethische verklaring in de code van de NVB. Deze verklaring werd door de wetgever ongewijzigd omgezet in de wettelijke eed. Het bestanddeel “centraal stellen van de klant” maakte daarvan al onderdeel uit en was gebaseerd op de formulering in de artseneed; “Ik stel het belang van de patiënt voorop”. Bij de artseneed is het overwegende belang van de primaire adresant, de patiënt, logisch gelet op de te veronderstellen fiduciary relationship tussen arts en patiënt. Bij de relatie bankier – klant is die fiduciary relationship niet voor de hand liggend, en soms zelfs ook niet gewenst door klant of bank, een keuze die ook een bank als onderneming mag maken. Het “in andermans handen leggen van je belangen”, voor Boatright het kenmerk van de “fiduciary relationship”, is dan niet aan de orde. Door de eed, en eventueel ook door een in te voeren wettelijke zorgplicht, wordt die fiduciary relationship dus geforceerd opgedrongen. Dit ook is de mening die Boatright heeft over de Nederlandse wettelijke bankierseed.

-8. Anders geformuleerd, de wettelijke bankierseed heeft met deze inhoud een te publiek en proactief maatschappelijk karakter, gelet op de functie welke een bank als onderneming heeft, is dus te ambitieus. Bij een niet private bank, een staatsbank, zou dit anders kunnen liggen. Eind 2012 toen de politiek, in vervolg op het regeerakkoord “iets moest doen tegen de bankiers”, is de artseneed zo blijkt te gemakkelijk als voorbeeld genomen.

-9. De komst van de wettelijke bankierseed is toe te juichen, los van de bovenstaande en hierna nog volgende kritiek op de inhoud daarvan, en kan een belangrijke toegevoegde waarde hebben bij het beoogde herstel van vertrouwen. Er is zeker ook cynisme rondom de eed – een eed lost een systeemcrisis niet op – maar er is ook veel waardering. De toegevoegde waarde, gelet op het doel, *kan* bestaan uit het volgende.

- = Het is, na de bankencrisis, een positief gebaar naar de samenleving
- = Het is een collectief moreel kompas
- = Het is inspiratiebron en referentiepunt
- = Het benadrukt de persoonlijke verantwoordelijkheid
- = Het noodzaakt tot ethical compliance, en onder omstandigheden tot legal compliance
- = Het markeert het deel uitmaken van een bijzondere beroepsgroep
- = Het kan noodzaken tot het herzien van het productenportfolio
- = Het is een basis en uitgangspunt voor verdere zelfregulering
- = Het is een basis voor een ondernemings-integriteitsbeleid
- = Het bevordert een noodzakelijke cultuuromslag
- = Het bevordert een actiever CSR – beleid

In de literatuur worden geen werkelijke nadelen van de eed genoemd, anders dan de mogelijke administratieve last. Het enige aanvankelijke verzet tegen de wettelijke eed kwam van de bankiers zelf. Dit omvangrijke verzet was vooral gebaseerd op de principiële overweging dat een eed moet worden geregeld in een code, als onderdeel van zelfregulering, en niet bij wet. De politiek oordeelde, in het verlengde van het regeerakkoord, dat het volstrekte gebrek aan vertrouwen in de sector vroeg om een wettelijke maatregel.

-10. In de literatuur is er veel lof, maar ook terechte kritiek daar waar het gaat om de inhoud en status van de eed. Die kritiek spitst zich toe op de verhouding tussen enerzijds het enige werkelijke nieuwe bestanddeel van de eed, het centraal stellen van de klant, en anderzijds de positie die een bank in de maatschappij inneemt als onderneming. Het bedoelde bestanddeel is nieuw in die zin dat alle andere bestanddelen kunnen worden aangemerkt als logisch te veronderstellen verplichtingen die vanuit hedendaagse ethiek altijd al gelden, wat niet wegneemt dat een bevestiging daarvan zijn nut kan hebben. Met dit nieuwe bestanddeel wordt er door bankiers – gedwongen! - een veelzeggende keuze gemaakt.

-11. Banken hebben in het kader van financiële intermediatie een zeer belangrijke maatschappelijke functie. Dit geldt in het bijzonder voor systeembanken die essentieel zijn voor het functioneren van het betalingsverkeer en de inrichting van de economie. Banken zijn, staatsbanken uitgezonderd, private ondernemingen. Meerdere typen stakeholders zijn met de bank verbonden, en hun belangen zijn soms ook contrair. Ondanks de belangrijke maatschappelijke functie is een private bank geen maatschappelijke onderneming in die zin dat algemeen maatschappelijk belang altijd voorop staat. Dat is zeker niet zo in een Anglo-Amerikaanse benadering van het ondernemingsbegrip, maar ook niet zo bij een meer Rijnlandse benadering.

-12. Hoe banken omgaan met hun maatschappelijke functie bepalen zij als vrije private ondernemingen zelf, uiteraard binnen het kader van de wet, en kan blijken uit hun (statutaire) mission statement. Het zal vanzelfsprekend vooral blijken uit hun feitelijke gedrag. Op die vrijheid te kunnen kiezen “wat voor een bank men wil zijn” is nu een beperking gekomen door de (inhoud van de) eed, meer in het bijzonder door het bestanddeel “centraal stellen van de klant”. Een tweede beperking kan het gevolg zijn van de door de Minister van Financiën voorgestelde wettelijke financiële zorgplicht, waarbij de AFM de mogelijkheid wordt geboden in te grijpen indien een bank de zorgplicht schendt.

-13. Tegen invoering van deze zorgplicht, naast de eed, met de huidige voorgestelde tekst, is terecht veel bezwaar gemaakt. De wettelijke bankierseed en de wettelijke zorgplicht zijn overigens, zo bleek, als norm heel verschillend van karakter en hebben ook een andere adressant. Hoewel een bank niet een maatschappelijke onderneming is, mag van een bank, zeker gelet op de ervaringen van de crisis, in een corporatistisch sociaal democratisch maatschappijmodel, wel worden verwacht dat zij zelf verklaart waar zij staat, dat wil zeggen hoe zij zal omgaan met maatschappelijke belangen. Dit is wat de Commissie Structuur Nederlandse Banken bedoelt met een door banken verplicht te formuleren “maatschappelijk statuut”. Zo’n statuut, waarbij de vrijheid die de bank als onderneming in principe heeft behouden blijft, bindt de bank als onderneming en kan een concreter en misschien ook realistischer parameter zijn bij het “maatschappelijk afrekenen” dan een wettelijke zorgplicht, of de op een individuele bankier rustende eed. Daarom verdient deze aanbeveling van de Commissie alle aandacht. (De Minister van Financiën zal in het najaar van 2013 op het advies reageren.)

-14. Zeker dan indien de eed voor een grotere groep verplicht wordt dient de tekst te worden aangepast. Juist door het gesignaleerde publieke en proactieve algemene karakter is de eed, zoals ook

de Raad van State terecht concludeert, niet geschikt voor anderen, dat wil zeggen andere dan beleidsmakers en commissarissen. Die anderen kunnen immers niet verantwoordelijk worden gehouden voor het beleid van de bank. Anders geformuleerd; de nu geldende wettelijke *bankierseed* zou in aanmerking nemende de verstrekkende inhoud en daardoor het publieke en proactieve maatschappelijke karakter ervan heel goed een *bankeneed* kunnen zijn. Dat is wat anders dan een *bankierseed*. Wellicht dat het bovenbedoelde maatschappelijke statuut in sommige gevallen, voor banken die werkelijk durven, kenmerken zal hebben van zo'n *bankeneed*.

-15. Boven is geconcludeerd dat de eed een belangrijke toegevoegde waarde kan hebben bij het herstel van vertrouwen. Ook is geconcludeerd dat de eed voor zover het betreft het centraal stellen van de klant onvoldoende is doordacht. Aanpassing hier is nodig opdat de eed realistischer wordt. Dat geldt, zoals gesteld, zeker indien de eed verplicht zou worden voor meerdere personen in de sector. Het vervallen van dit bestanddeel in de eed zou - indien een bank als onderneming die keuze maakt ! - kunnen worden opgevangen door statements in het maatschappelijk statuut. De eed krijgt daardoor wellicht een meer normatief karakter in samenhang met een meer participatieve ethiek van de bank zoals opgenomen in het statuut. Dit alles zal dan door de banken moeten worden gezien in samenhang met de bewoording van een eventuele ingevoerde wettelijke zorgplicht voor financiële dienstverleners.

-16. Ter voorkoming van een nieuwe bankencrisis wordt wel gekozen voor nationalisatie van banken, en ook voor splitsing van banken. In Nederland lijkt dit niet de overwegende mening te zijn. Geadviseerd wordt; gezondere balansposities, meer diversifiëring, meer concurrentie, meer regulering en toezicht, alsmede een ethische heroriëntatie bij bankiers resulterende in een andere cultuur. Bij dit laatste speelt de eed nu reeds, op zijn minst door de discussie daarover, een grote rol. Dat zal echter alleen zo blijven indien de eed in het kader van een integriteitsbeleid wordt "onderhouden", door elke bank afzonderlijk, en door de gehele sector. Dan kan de wettelijke bankierseed in de praktijk toegevoegde waarde hebben bij het herstel van vertrouwen.

10 Literatuur

- Banner, F.A.W. “Zoals een behoorlijk advocaat betaamt; advocatengedragrecht”, Apeldoorn 2010
- Blair, M. “Ownership and Control; Rethinking Corporate Governance for the Twenty-first Century, Brookings Institution, Washington DC, 1995
- Blok, V. “The power of Speech Acts: Reflections on a Performative Concept of Ethical Oaths in Economics and Business, Review of Social Economy, 2013, 71;2, 187 -208
- Boatright J.R. “Finance Ethics” in R.A. Frederick, “A companion to business ethics” Oxford Blackwell, 2009
- Boatright J.R. “Finance Ethics, Critical Issues in Financial Theory and Practice” Kobb Series, John Wiley and Sons Ltd, 2010
- Boatright J.R. “Swearing to be Virtues: The prospects of a Bankers’s Oath”, Review of Social Economy, 2013, 71 : 2, 140 – 165
- Boonstra, W. “De financiële sector van de toekomst: dienend, transparant en duurzaam”, in Groesbeek M. J. en Taverne, B. (red.) “Kapitaal vertrouwen. Goed geld voor een duurzame toekomst”, Van Gorcum, 2012
- Brouwer, J.P.E. “Een bankierseed met sancties versterkt de positie van de consument en de financiële professional”, Jaarboek Compliance 2013
- Christopoulos N. “Advocateneed verdient nadere beschouwing”, Advocatenblad, april 1999
- Friedman, M. “The social responsibility of Business is to increase its profits”, The New York Times Sunday Magazine, september 1970, opgenomen in T. Beauchamp and N. Bowie, Ethical Theory and Business, NJ Prentice Hall 1993
- Fukuyama, F. “De grote scheuring, de menselijke natuur en de reconstructie van de sociale orde”, Uitgeverij Contact, 1999
- Gawronski, S.A. en Tillema, A.J.P. “De bankierseed: panacee of symboolpolitiek”, Tijdschrift voor Financieel recht, maart 2013
- Goodijk, R. “Falend toezicht in semipublieke organisaties? Zoeken naar verklaringen”, Van Gorcum 2012
- Hummels, H. en Karssing, E. “Ethiek organiseren”, opgenomen in Jeurissen, R. “Bedrijfsethiek een goede zaak”, Van Gorcum, 2009
- Jackson, K. “Moral virtue, philanthropy and the market”, in Tencati, A., Perrini, F. “Business Ethics and Corporate Sustainability”, Edward Elgar, USA, 2011
- Jeurissen, R. “Bedrijfsethiek een goede zaak”, Van Gorcum, 2009

- Jong, A. J. de, Marktfalen bij tussenpersonen. Onderzoek naar marktfalen in de intermediaire bedrijfstak voor financiële dienstverlening, Uitgeverij Paris, 2010
- Kaptein, M. “Integriteitsmanagement binnen organisaties; het inbedden van een sluitend geheel van regels en procedures?” in B. Hessel en P. de Graaf “Over recht en bedrijfsethiek” Ars Aequi Libri, 1998
- Karsing, E.D. “Uit de boekenkast van de bedrijfsethiek”, 2011
- Karsing, E.D. “Moet de wolf vegetariër worden? Mijmeringen over de bankierseed en de moraliteit van de financiële sector”, Jaarboek compliance 2013
- Keasy, K. “The Corporate Governance Problem – Competing Diagnosis and Solutions”, in K. Keasy, S. Thompson, Corporate Governance ; Economic, Management, and Financial Issues, Oxford University Press, 1997
- Kimman, E.J.J.M. “Bankierseed?” Tijdschrift Ondernemingsrecht 2012/125
- Korten, David C. “When corporations rule the world”, Berrett – Koehler Publishers, San Francisco, 1995
- Lieverse, C.W.M. “De bankierseed” Tijdschrift voor Financieel recht, 6 juni 2012
- Van der Linden, B. “Principles as “Rules of Thumb”; A Particularist Approach to Codes of Ethics and an analysis of the Dutch banking Code”, Review of Social Economy, 2013, 71 ; 2, 209 – 227
- Luijk, H. van, “Om redelijk gewin; oefeningen in bedrijfsethiek”, Boom, 1993
- Mierlo, H.L van “Gepast en ongepast geld” Scriptum uitgevers, 2008
- Mierlo, H.L. van “Bankiers zweren bij geld” Scriptum uitgevers, 2010
- Nielsen, R. P. Dialogic leadership as Ethics Action (Praxis) Method, Journal of Business Ethics, 1990
- Piena, J. , Christensen C. , “Gedrag & Cultuurtoezicht – DBN en AFM boeken resultaat met toezicht op gedrag en cultuur”, Jaarboek Compliance 2013
- Verschuren, Piet, en Doorewaard, Hans, “Het ontwerpen van een onderzoek” 2007 Boom/Lemma
- Rutgers, M. R. “Will the “Phoenix Fly Again?” Review of Social Economy, 2013, 71;2, 249 – 276
- Santen, B.P.A. “De economische theorie” in Bos, A. en Slagter, W.J. “Financieel recht vanuit economisch perspectief”, Kluwer, 2007
- Spong, G. “Advocateneed, reactie op Van Houtzagers, de advocaat geketend met den hals aan het hof”, Nederlands Juristenblad, 1860, 2006

Spoor, S. en Verheij, S.F. “Invoering van de bankierseed: de lessen uit de ambtseed”, 2013, Jaarboek Compliance

Soppe, A.B.M. “Financieel recht en ethiek”, in Bos, A. en Slagter, W.J. “Financieel recht vanuit economisch perspectief”, Kluwer 2007

Sorensen, Georg “Free markets for all. The difficulties of mainting a stable liberal world economy” in Dag Harald Claes en Carl Henrik Knutsen, “Governing the Global Econmy” Routledge, London en New York, 2011

Tilburg, R. van , Tulder, R. van, Francken, M. , Da Rosa, A. “Duurzaam ondernemen waarmaken”, Van Gorcum, 2012

Tulder, R. van, Zwart, A. van der, “International Business-Society management. Linking corporate responsibility and globalization”, Routledge, 2006

Tulder, R. van, “Crisis....what crisis?” “Exploring multinational enterprises, responsiveness to the financial crisis”, in Dag Harald Claes en Carl Henrik Knutsen, “Governing the Global Economy”, Routledge, London en New York, 2011

Ven, B. van de, Jeurissen, R. “Maatschappelijk verantwoord ondernemen en strategie”, opgenomen in “Bedrijfsethiek een goede zaak”, Jeurissen, R. Van Gorcum, 2009

Wempe, Johan, From task to role responsibility; towards a prosapective business ethics”, in Tencati, Antonio en Perrini, Franseco, “Business Ethics and Corporate Sustainability, Edward Elgar Massachusetts USA, 2011

Andere bronnen

Bruggen slaan, Regeerakkoord VVD-PvdA, 29 oktober 2012

Commissie Maas, Commissie ingesteld door de Nederlands Vereniging Banken (NVB), onder de naam Adviescommissie Toekomst banken, rapport “Naar herstel van vertrouwen” gepubliceerd 7 april 2009

Commissie De Wit, Parlementaire Enquêtecommissie Financieel stelsel, 10 mei 2010

Commissie Structuur Nederlandse Banken (Commissie Wijffels), Naar een dienstbaar en stabiel bankwezen, juni 2013

Inside Job, film, Charles Ferguson, Sony Pictures Classics, United States, 2010

Internetconsultatie Wijzigingsbesluit financiële markten 2013
www.internetconsultatie.nl/wijzigingsbesluitfm2013/reacties

Internetsites Rabobank, ING, ABN, Triodos, KNMG, NVB

KNMG, Koninklijke Nederlandse Maatschappij ter bevordering van de Geneeskunst,
knmg.artsennet.nl/publicaties

Raad van State, Afdeling Advisering, Advies van 14 november 2012, gepubliceerd 21 december 2012

Visie document “Een nieuwe balans” NVB 24 juni 2013

Wetsvoorstel Wijzigingswet Financiële markten 2014, Kamerstuk 15 – 5 – 2013

World Business Council for Sustainable Development (WBCSD), Corporate Social Responsibility, Meeting Expectations, Geneve, 1998, en Vision 2050 Report